

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA TÜRKİYE’NİN KROM SATIŞI VE MÜTTEFİK POLİTİKALARI

Nuri KARAKAŞ*

Özet

Türkiye’de zengin yataklar halinde bulunan krom cevheri, silah sanayisi için vazgeçilmez bir hammaddedir. Bu nedenle, İkinci Dünya Savaşı yıllarında dünya krom üretiminde önemli bir konuma sahip olan Türkiye, müttefik ve Mihver bloğunun ilgi odağı haline gelmiş, bu iki blok arasında Türkiye kromuna sahip olmak için kıyasıya bir mücadele yaşanmıştır. Birleşik Devletlerin krom ihtiyacı bir tarafa, müttefikler açısından bu mücadele Almanya’nın Türkiye’den krom satın almasını engellemek üzerine şekillenmiştir. Bu doğrultuda Almanya, müttefikler tarafından yürütülen ekonomik abluka nedeniyle Türkiye haricinde başka bir kaynaktan krom tedarik edemez duruma getirilmiştir. Her iki blok arasında yaşanan bu rekabetten faydalanan Türkiye ise elindeki nadir ekonomik kaynaklardan kromu uygun şartlarda satmayı başarmıştır. Bu başarıda, uyguladığı esnek denge politikasının payı büyüktür.

Anahtar Kelimeler: *Krom, İngiltere, Almanya, Amerika Birleşik Devletleri, Numan Menemenciğlu, Carl Clodius*

Abstract

Turkish Chrome Sale during the Second World War and Allied Policies

Turkey has rich chrome deposits and this raw material is indispensable for armament industry. Therefore, Turkey became the centre of the attention between the Allied and Axis Powers because of her (Turkey) prominent place in the World chrome production during the Second World War. Thus, between those two blocks, a cruel rivalry started to hold The Turkey’s chrome production. Besides United States’ chrome needs, this rivalry had been shaped to impede Germany not to import chrome ore from Turkey for Allied Powers. Because of the Allied economic blockade policy, Germany was forced to supply her chrome needs just from Turkey. For this reason, Turkey took advantage of this rivalry between the two blocks and managed to sell her chrome production in appropriate prices. Turkey’s flexible balance policy hold an important place in this success.

Key Words: *Chrome, England, Germany, United States, Numan Menemenciğlu, Carl Clodius*

---

* Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bornova-İZMİR.

Giriş

Krom, çelik malzemelerin sertliğini, kırılma ve darbe mukavemetini artırmak, aynı zamanda da korozyona, oksitlenmeye ve aşınmaya karşı direncini yükseltmek için kullanılan önemli bir madendir. Kromun ana kullanım alanı çeşitli alaşımlı çelik üretimidir. Krom ve demirden meydana gelen alaşıma da ferrokrom adı verilmektedir. Ferrokrom çelik sanayisinde önemli bir yer işgal eden ana alaşım elamanıdır. Dolayısıyla karbonlu çeliklerde, paslanmaz çeliklerde, tam alaşımlı çeliklerde ve yüksek mukavemetli düşük alaşımlı çeliklerde alaşım elamanı olarak kullanılır¹. Zırh plakası, top mermisi, yüksek devirli kesici aletler, dişli, süspansiyon makas yayı ve çeşitli otomobil parçaları üretiminde ferrokromdan faydalanılır². Krom, çatal-bıçak takımı, kırma-ufalama-ezme makineleri, kesme-biçme aletleri, kazı makineleri, uçak gövdesi, rulman, dişli, ısıya dayanıklı teçhizat ve kimyevi cihazların üretim ve yapımlarında vazgeçilmez bir maden olmakla birlikte, savaş halinde silahlanmayla neredeyse aynı anlama gelmektedir. Zırh kaplamalarında ve zırh delici mermilerinde krom çelik kullanılarak donatılan bir ordu, bu donanımına sahip olmayan ordulardan tartışmasız olarak üstündür³. İkinci Dünya Savaşı yıllarında tankların, uçak motorlarının ve bir kısım diğer askeri malzemenin üretilmesinde kullanılan yüksek vasıflı çeliğin elde edilmesinde, kromun yerini alabilen başka bir maden bulunmamaktaydı⁴.

Bu nedenle krom, İkinci Dünya Savaşı'nı cepheye sürdükleri üstün donanımlı ordular sayesinde zaferle sonuçlandırmak isteyen Almanya, İngiltere ve Amerika için vazgeçilmez bir madendi. Krom aynı zamanda stratejik bir madendi. Bu özelliğini, savaş sanayisi için vazgeçilmezliğine ve ondan faydalanan ülkelerin ihtiyaçlarının bütünü veya önemli bir miktarını dışarıdan almaları gerektiğine borçluydu⁵. Bu bağlamda Almanya, İngiltere ve Amerika, İkinci Dünya Savaşı başlarında krom tedarik edebilirliği bakımından farklı imkânlara sahip olsalar da krom rezervi açısından dışa bağımlı ülkelerdi. Bu bağımlılığın yönlendirmesiyle Türkiye, zengin krom yataklarına sahip olmasına bağlı olarak müttefiklerin⁶ ve Almanya'nın ilgi odağı haline gelecekti. Almanya, Türkiye'nin sahip olduğu bu stratejik kaynaktan azami derecede

¹ Sağdıç ve Ofsel 1981, 48; Basmacıyan 1964, 26.

² Tyler 1940, 3.

³ Kemp 1942, 203. Bu hükmün, makalenin yazıldığı tarih dikkate alındığında, İkinci Dünya Savaşı'nda çarpışan ordular için geçerli olduğu söylenebilir.

⁴ (PRO) FO 371/37460, R 128/49/44, "Turkish Deliveries of Chrome to Germany", December 17, 1942.

⁵ Tyler, 1940, 2.

⁶ Müttefik devletlerden kastedilen İngiltere, Amerika ve Almanya tarafından 1940 baharında savaş dışı bırakılan Fransa'dır.

faydalanmak, müttefikler ise hasımları Almanya'yı bu madenden mahrum bırakmak için büyük bir çaba ortaya koyacaklardı.

Türkiye'nin Dünya Krom Üretimindeki Yeri

Fransız Kimyager Vauquelin tarafından 1797'de Sibiryaya bölgesinde keşfedilen krom, Türkiye'de ise 1848 yılında Bursa'nın bugünkü Harmancık ilçesinde Amerikalı jeolog Lawrence Smith tarafından bulunmuştur⁷. Bu keşifle birlikte Osmanlı İmparatorluğu zamanında çıkarılmaya başlanan kromun, Cumhuriyet döneminde özellikle 1930'lu yıllardaki üretim miktarında büyük bir artış yaşanmıştır⁸. Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı öncesinde üretim yaptığı en önemli krom yatakları Kütahya-Bursa, Eskişehir ve Fethiye-Köyceğiz bölgesinde yer almaktaydı⁹. Üretimini çoğunu bu bölgelerde gerçekleştiren Türkiye'nin dünya krom madenciliğindeki yeri ise her zaman dikkat çekiciydi.

Amerika Birleşik Devletleri'nin 1827-1860 yılları arasındaki liderliği sonrasında Türkiye, dünya krom üretim miktarı açısından Rusya, Yeni Kaledonya ve Rodezya ile beraber başı çekmekteydi. 1920'li yıllarda Küba, Yunanistan, Yugoslavya ve Güney Afrika Birliği de dünya krom üretiminde adlarından söz ettirmeyi başarmıştı. Buna karşın İkinci Dünya savaşı arifesinde sadece Türkiye, Sovyetler Birliği, Rodezya ve Güney Afrika Birliği dünya krom üretiminde yüksek pay sahibi ülkeler olarak görülmekteydi¹⁰. Özellikle 1938 yılında Türkiye'nin krom üretimi resmi rakamlar doğrultusunda 213.831 ton ile doruğa ulaşmıştı¹¹. 1938 yılı üretimini resmi rakamlardan küçük bir sapma ile 208 bin ton civarında gösteren başka kaynaklara göre Türkiye, aynı yıl gerçekleşen dünya krom üretiminin %17,5'ini karşılamıştı¹².

İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yılı olan 1939 yılı üretimi ise resmi rakamlar ışığında 183.285 ton olarak gerçekleşmişti¹³. Resmi rakamlara yakın bir miktar veren diğer kaynaklara göre Türkiye'nin 1939 yılı krom üretimi 190 bin ton civarındaydı. Bu miktar dünya krom üretim payının yaklaşık olarak %

⁷ Çavdar 1964, 1, 4; Bekişoğlu 1952, 12, 15; Bekişoğlu 1961, 306; Kemp 1942, 201.

⁸ Bekişoğlu 1952, 15.

⁹ Kemp 1942, 208; Çavdar 1964, 4.

¹⁰ Kemp 1942, 204-206.

¹¹ *İstatistik Yıllığı (1941-1942)*, 205; *İstatistik Yıllığı (1942-1943)*, 196.

¹² Bekişoğlu 1952, 22; Çavdar 1964, 19 (Tablo I). Türkiye'nin 1938 yılındaki krom üretimi 210 bin ton civarında da gösterilmektedir. Böylece Türkiye'nin, aynı yıla ait dünya krom üretiminin % 19,5'ini karşılayarak çıkardığı miktar açısından dünya ülkeleri arasında birinciliğe ulaştığı görülmektedir. Bkz., Kemp 1942, 205-206.

¹³ *İstatistik Yıllığı (1941-1942)*, 205; *İstatistik Yıllığı (1942-1943)*, 196; İngiliz Büyükelçiliği Ticaret Müsteşarı T.G.A. Muntz da 1939 yılı krom üretimini 183,285 ton olarak göstermektedir. Bkz., Muntz 1951, 179.

16,5'ine karşılık gelmekteydi¹⁴. Bu yüksek üretim miktarının yanında, cevherin tenörü (madenin içinde bulunan yüzde oranı) ve kalitesi bakımından dünyanın en zengini Türkiye kromlarıydı¹⁵. Dolayısıyla çıkarılan miktar, kalite ve Avrupa pazarlarına yakınlık açısından Türkiye kromu, silah üreticisi Avrupa devletleri ve özellikle de Almanya için vazgeçilmez bir öneme sahipti.

İkinci Dünya Savaşı'na Doğru Türk-Alman Ticareti ve Krom

İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Türkiye ekonomisinin Almanya'ya bağımlı bir yapı içinde olduğu görülmekteydi. Bu durum Adolf Hitler'in 1933'te iktidara gelmesinden sonra Alman Maliye Bakanı Hjalmar Schacht tarafından uygulanmaya başlanan dış ticaret politikasının doğal sonucuydu. Bu politika ise Birinci Dünya Savaşı sonunda kaybettiği toprakları ele geçirmek ve sürekli artan nüfusuna yaşam sahası bulmak için yayılmacı politikalara yönelen Almanya'nın, bunun neden olacağı muhtemel savaşa hazırlıklı girebilmek amacıyla başlattığı silahlanma programının desteklenmesi üzerine şekillenmekteydi. Böylece Almanya, sanayisi için gerekli hammadde ihtiyacını karşılamak amacıyla Güneydoğu Avrupa, Balkan ve Yakın Doğu ülkeleriyle ticareti mümkün olduğunca geliştirmeye yöneldi.

Almanya, yaşanan döviz sıkıntısı nedeniyle, ihtiyacı olan hammaddeleri takas (kliring-clearing) sistemiyle -satın aldığı malın karşılığında mal satarak-almayı tercih etmekteydi. Bu sistem üzerinden yapılan ticaret, Balkan ve Yakın Doğu ülkelerinin de işine gelmekteydi. Ürettikleri tarım ürünlerini ve hammaddeleri sürekli satabilecekleri bir pazar arayışında olan bu ülkeler, ihtiyaç duydukları sanayi mallarını takas sistemi sayesinde döviz ödmeden Almanya'dan satın alabilme imkânı elde etmişlerdi. Ancak Almanya, takas sistemi içinde ihtiyaç duyduğu malları, rekabeti önlemek amacıyla dünya piyasa fiyatlarından daha yükseğe almasına karşın, kendi sanayi mallarını da dünya piyasa fiyatlarının üzerinde satmaktaydı. Böylece Almanya, yapılan ticareten daha fazla kazanç sağlamaktaydı. Diğer taraftan bu ticari yapı, ekonomik nüfuzun siyasi nüfuza yol açacağı beklentisinde olan Almanya'nın, siyasi ve askeri yayılma politikasına da hizmet etmekteydi.¹⁶

Türkiye ise Alman Maliye Bakanı Schacht tarafından yürütülen ve silahlanmaya geniş ölçüde yardımcı olan dış ticaret politikasında öncelikli bir konuma sahipti. Türkiye'den ithal edilecek hammaddeler, savaş hazırlığına yönelmiş Almanya için hayati bir rol oynamaktaydı. Bu doğrultuda Almanya,

¹⁴ Weisband 1973, 110; Bekişoğlu 1952, 22; Çavdar 1964, 19 (Tablo I).

¹⁵ Çavdar 1964, 5.

¹⁶ Koçak 1991, 199-200.

Türkiye'nin tarım ürünlerini ve sanayi hammaddelerini alabilmek için bir çeşit satın alma tekeli oluşturmuştu. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu'nun, Temmuz 1938'de Türk-Alman ekonomik görüşmeleri¹⁷ nedeniyle Berlin'de bulunduğu sırada, Almanya Dışişleri Bakanlığı Ekonomik Politika Dairesi Başkan Yardımcısı Carl Clodius'a belirttiği şekliyle Almanya, bu satın alma tekeline dayanarak fiyatları dikte ettirmekteydi. Böylece Türkiye, Alman mallarını dünya piyasa fiyatlarından %20-40 oranında daha pahalıya almak zorunda bırakılıyordu. Clodius'un verdiği cevap doğrultusunda Almanya da Türk tarım ürünlerini dünya piyasa fiyatlarına nazaran %12, özellikle pamuğu %40 daha pahalıya almaktaydı. Fakat sanayi ürünleriyle tarım ürünleri arasındaki fiyat farkı dikkate alındığında, Almanya'nın karşılıklı olarak fiyatları yükseltilmiş mallar üzerinden yapılan ticaretten daha kazançlı çıktığı görülmekteydi¹⁸.

Yapılan ticaretten Almanya'nın daha kârlı çıktığı Türk yetkililer tarafından fark edilsin ya da edilmesin, Ankara'nın diğer Batı ülkeleriyle olan ticaret hacmini artırması zordu. Çünkü bu ülkeler ihtiyaç duydukları tarım ürünlerini ve hammaddeleri kendi sömürgelerinden daha ucuza alabilme imkânına sahipti. Bunun yanında Türkiye, döviz sıkıntısı nedeniyle dış ticaretini %90 oranında takas yoluyla yapmakta, böylece ancak mal sattığı ülkelere mal alabilmekteydi. Bu durum Türkiye'yi, silahlanmaya yönelen Almanya için ideal bir ticaret ortağı haline getirmekteydi¹⁹.

1936'da ortaya çıktığı gibi Almanya'nın silahlanma için Türkiye'den çok miktarda hammadde satın alması kliring hesaplarındaki Türk alacaklarını oldukça artırmış, bu da Ankara'yı kliring borçlarını tahsil etmek amacıyla Almanya'ya büyük gemi siparişleri vermek zorunda bırakmıştı. Bu ticari döngünün ileriki yıllarda da yaşanması sonucunda Türkiye, sürekli olarak Alman mallarını ithal etmek zorunda kalmış, bu da Türk ticaretindeki Alman payını başka hiçbir ülkeyle karşılaştırılmayacak kadar artırmıştı²⁰. Almanya'nın, İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç yılı olan 1939'a gelindiğinde Türkiye'nin toplam ithalatındaki payı % 50,86'ya, ihracatındaki payı da % 37,29'a ulaşmıştı. Böylece Türkiye, birçok ülke karşısında yüksek oranlarda dış ticaret fazlası verirken, Almanya'ya o dönemki kur itibarıyla 14.638 Türk lirası tutarında dış

¹⁷ Bu görüşmelerin netice vermesi üzerine 25 Temmuz 1938'de Türk-Alman Ticaret Antlaşması imzalanmıştı. Yeni ticaret antlaşması 31 Ağustos 1939'a kadar geçerli olacaktı. Bkz., Koçak 1991, 222.

¹⁸ Glasneck, 63-65.

¹⁹ Koçak 1991, 201; Glasneck, 65.

²⁰ Glasneck, 65-66.

ticaret açığı vermişti²¹. Dolayısıyla takas (kliring) sistemi sayesinde Türkiye'nin dış ticareti ve buna bağlı olarak ekonomisi Almanya'ya bağımlı hale gelmiş, Türkiye'nin ticaret hacmindeki Alman payının yüksek oranlarda seyretmesi de Türkiye'nin başka ticari ortaklıklara yönelmesini engelleyen bir zemin oluşturmuştu. Bu nedenle Türkiye'nin Batı ülkeleriyle gerçekleştirdiği ticaret hacmi Almanya'nın tersine oldukça düşük oranlarda kalmıştı. Şöyle ki Türkiye, 1939'da toplam ithalatının % 6,25'ini İngiltere'den, % 1,89'unu Fransa'dan ve % 9,88'ini Amerika'dan karşılarken, aynı ülkelerin Türkiye'nin ihracatındaki payları ise sırasıyla % 5,73, % 4,42 ve % 14,3 olarak gerçekleşmişti²².

İkinci Dünya Savaşı'na doğru Almanya'nın Türk dış ticaret hacmindeki payı, Türkiye ekonomisini kendisine bağımlı hale getirecek kadar yüksek olmasına karşın, Türkiye'nin toplam Alman dış ticaretindeki payı %2-3 gibi küçük bir oranda kalmıştı. Buna rağmen Türkiye'nin Alman dış ticaretindeki önemi, Almanya'nın Türkiye'den aldığı malların özelliğine bağlı olarak artmıştı²³. Bu malların başında ise Alman silahlanma programı için vazgeçilmez olan krom hammaddesi gelmekteydi. Savaş sırasında Güney Afrika Birliği ve Rodezya'da bulunan kaynaklara nazaran daha kolay ulaşılabilecek olan Türkiye kromu, 1937'ye gelindiğinde Alman krom ithalatının %52'sini karşılar durumdaydı. 1936'da Alman ekonomisini savaşa hazırlamak için yürürlüğe konulan "dört yıllık plan"ın sorumluluğuna getirilen Hermann Göring'in 14 Ekim 1938'de açıkladığı geniş çaplı silahlanma hamlesi için krom hammaddesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu doğrultuda hava kuvvetlerinin beş katına çıkarılması, ordunun kısa sürede ağır top ve tanklarla donatılması öngörülmekteydi. Uçak, top kundağı ve tank levhalarının yapımı için krom bileşikler mutlakla gerekiyordu²⁴. Bu gerekliliğinin yönlendirmesiyle Almanya, 1939 yılında Türkiye'den 104.756 ton olmak üzere yüksek miktarda krom ithal etmişti²⁵.

Türkiye'nin ekonomik anlamda Almanya'ya olan bağımlılığı, Almanya'nın da Türk kromuna duyduğu gereksinim bir tarafa, Ankara'nın 1930'lu yılların sonlarına doğru siyasi açıdan İngiltere ve Fransa ile yakınlaşma politikasına yöneldiği görülebilmekteydi. Bizzat Atatürk, bunun işaretini 1936 yılında mevcut İtalyan ve gelecekteki Alman tehdidi karşısında İngiltere ve

²¹ *İstatistik Yıllığı (1941-1942)*, 212-213; *Küçük İstatistik Yıllığı (1940-1941)*, 175; Medlicott 1952, 610; Türkiye'nin, başka bir resmi kaynağa göre Almanya'ya 1939 yılında verdiği dış ticaret açığı 12,638 liradır. Bkz., Thornburg-Spry-Soule 1968, 284.

²² *İstatistik Yıllığı (1941-1942)*, 213-214.

²³ Leitz 2000, 88.

²⁴ Glasneck, 66-67.

²⁵ *İstatistik Yıllığı (1942-1945)*, 380. Türkiye'nin 1939 yılında Almanya'ya yaptığı krom ihracatı 115,000 ton civarında da gösterilmektedir. Bkz., Koçak 1991, 224.

Fransa ile ittifak yapılmasını isteyerek vermişti²⁶. Atatürk tarafından da salık verilen bu politika doğrultusunda Türkiye, İngiltere ile 12 Mayıs 1939'da, esas olarak Akdeniz bölgesinde çıkacak bir savaşta iki ülkenin birbirlerine her türlü yardımı yapmasının öngörüldüğü bir deklarasyonda bulunmuştu²⁷. 19 Ekim 1919'da Türkiye- İngiltere-Fransa arasında bir ittifaka dönüşecek olan bu deklarasyon, Türk-Alman ticarına de olumsuz bir etkide bulunmuştu.

Almanya Dışişleri Bakanı Ribbentrop, 12 Mayıs 1939 tarihli "Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu"nu önleyemeyeceğini anlayınca, 7 Mayıs 1939'da Türkiye tarafından Almanya'ya ısmarlanan her türlü savaş malzemesinin gönderilmesini dış politika sorunları nedeniyle durdurma emri vermişti. Hitler ise 14 Mayıs 1939'da, içerisinde Alman hava kuvvetleri tarafından yaygın olarak kullanılan 60 adet *Messerschmidt-109* avcı ve 8 adet *Heinkel-111* bombardıman uçağının da bulunduğu Türk silah siparişlerinin teslim edilmesini yasaklamıştı²⁸. Deklarasyona yönelik Alman tepkisi bununla da kalmamış, 24 Mayıs 1939'da çeşitli bakanlık ve ordu temsilcilerinin bulunduğu toplantıda, Türkiye'ye 150 milyon Reich mark (RM) tutarında kredi verilmesini öngören antlaşmanın (16 Ocak 1939) onaylanmaması ve 31 Ağustos 1939'da sona erecek olan 25 Temmuz 1938 tarihli Türk-Alman Ticaret Antlaşması'nın uzatılmasına ilişkin görüşmelere şimdilik başlanmaması kararı alınmıştı. Bunun yanında, Türkiye'den Almanya'ya yapılan krom sevkiyatını tehlikeye atmamak için, ağır silahların gönderilmemesi yönündeki Hitler'in kararı da dikkate alınarak, Ankara'nın hafif silah siparişlerinin mümkün olduğunca yerine getirilmesi, ancak yeni siparişlerin alınmaması kabul edilmişti²⁹.

Önemli savaş malzemeleri sevkiyatının kesilmesi ve sanayi-askeri amaçlı malzeme alımına yönelik olan 150 milyon RM'lık kredi antlaşmasının onaylanmaması şeklinde yürütülen ekonomik ve askeri baskı karşısında Türkiye, Almanya'ya yaptığı krom ihracatını azaltma ve yavaşlatma yoluna gitmişti. Menemencioğlu, 19 Ağustos 1939'da Almanya'nın Ankara Büyükelçiliği görevlilerinden Hans Kroll'a, askeri malzeme sevkiyatının durdurulması karşılığında Türkiye'nin de krom sevkiyatını durdurabileceği uyarısında bulunmuştu. Kroll da krom sevkiyatı olmadan Berlin'in 25 Temmuz 1938 tarihli ticaret antlaşmasını uzatmasının mümkün gözükmediğini

²⁶ Millman 1992, 153.

²⁷ Millman 1992, 323-324. Fransa tarafından Hatay'ın Türkiye'ye katılmasının kabul edilmesi üzerine 23 Haziran 1939'da, Türkiye ile Fransa arasında "Türk-İngiliz Deklarasyonu" ile benzer nitelikte bir deklarasyon imzalanmıştı. Bkz., Millman 1992, 328.

²⁸ Glasneck, 103; Koçak 1991, 192; Koçak 1996, 414.

²⁹ Glasneck, 103; Koçak 1991, 226, 238; Güçlü 1999, 78.

belirtmişti³⁰. Kroll'un bu sözlü açıklaması sonrasında Berlin, 21 Ağustos 1939'da önerilerini yarı ultimatom şeklinde Ankara'ya bildirmişti. Almanya'nın önerisi, geçerliliğini koruyan bütün silah sözleşmeleri ile daha önce onaylanmayan 16 Ocak 1939 tarihli kredi antlaşmasının iptali karşılığında, Türk-Alman Ticaret Antlaşması'nın (25 Temmuz 1938) uzatılmasıydı³¹. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Türk-Sovyet ilişkilerinde güven bunalımına neden olan tekliflerle karşılaşacağı Moskova ziyaretinin hemen öncesinde, 24 Ağustos 1939'da Almanya'nın Türkiye Büyükelçisi Franz Von Papen'e, Türkiye'nin Alman baskısına boyun eğmeyeceğini ifade etmişti³². Böylece 25 Temmuz 1938 tarihli Türk-Alman Ticaret Antlaşması, yenilenmediği ve süresi uzatılmadığı için sona ermiş, Alman ordusunun Polonya'ya saldırmasıyla başlayan İkinci Dünya Savaşı'nın ilk günü, 1 Eylül 1939'da Türkiye ile Almanya arasındaki ticaret de durmuştu³³. Bu durum, Almanya'nın artık savaşın başlamasıyla birlikte daha da önemli hale gelmiş olan Türk kromundan mahrum olacağı, Türkiye'nin de ürünleri için başka bir pazar bulmak zorunda kalacağı anlamına gelmekteydi. 12 Mayıs tarihli deklarasyonun 19 Ekim 1939'da Türk-İngiliz-Fransız üçlü ittifakına dönüşmesi ile Ankara, müttefikler ile daha sıkı ticari bağlar kuracağını işaretini verse de İngiltere ve Fransa'nın ticari anlamda Almanya'nın yerini alıp alamayacakları diplomatik görüşmelere ve savaşın seyrine bağlı olarak cevap bulacaktı.

İngiltere'nin Almanya'ya Karşı Yürüttüğü Ekonomik Savaş ve Krom

3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilan ederek İkinci Dünya Savaşı'na fiili olarak katılan İngiltere, aynı gün "Ekonomik Savaş Bakanlığı" adında yeni bir bakanlık oluşturmuştu. İngiltere'nin ana amacı, düşmanın savaşını sürdürmesini engelleyecek şekilde ekonomik faaliyetlerini baltalamak ve ekonomik düzenini alt üst etmektir. Bu doğrultuda ekonomik abluka politikası yürüten İngiltere, gerek diplomatik yollarla gerekse deniz trafiğini kontrol ederek, başta Almanya olmak üzere Mihver güçlerine komşu veya tarafsız devletlerden gelebilecek malzeme akışını durdurmaya da çalışmaktaydı³⁴. Dolayısıyla "Ekonomik Savaş Bakanlığı", 19 Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz-Fransız Antlaşması'nın sağladığı iyi niyet ortamından hemen faydalanarak,

³⁰ Glasneck, 105; Koçak 1991, 230.

³¹ Güçlü 1999, 80-81.

³² Güçlü 1999, 81; Glasneck, 105; Koçak 1991, 230.

³³ Koçak 1991, 230-231; Glasneck, 105-106.

³⁴ Medlicott 1952, 1-3.

Alman silah sanayisini stratejik öneme sahip Türkiye kromundan mahrum etmeye dönük görüşmelere bir an evvel başlamıştı.

Üçlü Antlaşma sonrasında ivme kazanan Türk-İngiliz görüşmelerinin Ankara'da gerçekleşen ilk bölümünde Türk hükümeti, Almanya'ya krom sevkiyatında bulunmama karşılığında İngiliz hükümetinden, yılda 200 bin tonun altında olmamak üzere krom satın alma teminatında bulunmasını istemişti. Londra da bu teklifi 30 Ekim 1939'da kabul etmişti. Bununla birlikte, 16 Kasım 1939'da İngiltere'nin Türkiye Büyükelçisi Knatchbull-Hugessen, Ankara'nın Almanya'ya krom sevkiyatında bulunmama vaadini, İngiltere'nin Türkiye'den bol miktarda incir, kuru üzüm, fındık ve tütün satın alması şartına bağlamak istediğini bildirdi. Ankara'nın bu isteği Fransa ve İngiltere olmak üzere müttefiklerin Türkiye'den zaten bir kısım tarım ürünü aldığını düşünen İngiltere hükümeti tarafından hoş karşılanmadı. Müttefiklerin Türk mallarına pazar olarak Almanya'nın yerini bütünüyle dolduramayacağı inancında olan Londra, bir müttefik olarak Türkiye'nin, Almanya'ya son derece önemli olan hammaddeleri sağlamamak gibi ahlaki bir sorumluluğunun bulunduğunu ve savaşın bir kısım yükünü çekmesi gerektiğini düşünmekteydi. 18 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Büyükelçi Hugessen aracılığıyla hükümetlerinin Türkiye'den garanti edilen miktarda krom ithal etmesi halinde, Türkiye'nin de yıllık krom üretimini 200 bin tonun üzerine çıkarması durumunu kabullenemeyeceğini bildirdi. Bunun üzerine Ankara, 200 bin tonun dışındaki üretim fazlası kromu ihraç etme hakkının engellenemeyeceğinde ısrar etti. Böylece Ankara'da gerçekleşen Türk-İngiliz görüşmelerinde mutabakata varılamayacağı belli olmuş, Numan Menemencioğlu da sorunları çözmek umuduyla Londra'ya hareket etmişti³⁵.

Ankara'daki müzakerelerden anlaşıldığı üzere, ülke ekonomisinin ancak belirli ihraç mallarından elde edilecek gelirlerle ayakta tutulabileceğinin ve ihtiyaç duyulan askeri malzemenin alınabileceğinin farkında olan Türk yetkililer, ellerindeki nadir ekonomik kaynaklardan kromu en iyi şekilde değerlendirmek istemekteydiler. Menemencioğlu, "*ekmek için maya neyse, sanayi için de krom odur*" diyerek pazar açısından bu stratejik cevherin önemini vurgulamaktaydı³⁶. İngiltere'nin savaş sanayisinin başlıca hammaddelerinden biri olan kromu Türkiye'den almak istemesinin altında yatan en büyük neden ise bu maddeye olan ihtiyacından ziyade, Alman savaş sanayisini bu stratejik

³⁵ Medlicott 1952, 273-274.

³⁶ Cartier 1975, 63. Menemencioğlu'nun bu benzetmesi Arthur Kemp tarafından da yapılmıştır. Bkz., Kemp 1942, 199.

hammadeden mahrum etmekti. Çünkü İngiltere, Almanya'ya nazaran krom cevherini- Rodezya gibi- başka pazarlardan elde etme imkânına sahipti³⁷.

Numan Menemencioğlu, Londra'ya ulaştıktan sonra ilk görüşmesini 29 Kasım 1939'da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Halifax ile yapmıştı. Bu görüşmede Menemencioğlu, Almanların kromun dahil edilmemesi halinde büyük miktarda Türk malı satın almayı kabul etmediklerine, bu nedenle Almanya'ya krom sevkiyatı yapılmayacaksa, İngiltere ve Fransa'nın Türk ihraç ürünlerini satın alması gerektiğine değinmişti. Menemencioğlu'na göre, İngiltere ve Fransa Türk ürünlerini almayacaksa, bir miktar kromun Almanya'ya sevkiyatına izin veren bir düzenlemenin yapılması gerekecekti. Ertesi gün Menemencioğlu başka bir İngiliz yetkiliye, Alman hükümetinin Türkiye'nin acil olarak ihtiyaç duyduğu askeri malzemeleri sağlamaya dönük bir teklifte bulunduğunu, ancak Almanya'ya 150 bin ton kadar krom cevheri gönderilmeksizin bu askeri malzemelerin geri ödemesinin Türk ürünleriyle yapılmasını kabul etmediğini belirtmişti³⁸.

Menemencioğlu'nun Londra'da müzakerelerde bulunduğu sırada Türk tarım ürünlerinin ihracat mevsimi de gelmişti. Ancak bir önceki yıl Almanya'ya gönderilen temel mahsuller pazarlanmayı beklemekteydi. Bu acil sorunun da muhtemel yönlendirmesiyle Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, 9 Aralık 1939'da Hugessen'e, müttefiklerin askeri malzemeler ile fabrikalarda kullanılacak teçhizatı sağlaması ve Türk tarım ürünlerinin acilen satılarak Türkiye'nin içinde bulunduğu -ekonomik- bunalımın sona erdirilmesi kaydıyla, hükümetinin Almanya ile ticari bağları kesmeye hazır olduğunu belirtmişti³⁹.

Saraçoğlu'nun İngiliz Büyükelçisi'ne belirttiği husus doğrultusunda Türk tarım ürünlerine pazar bulmak amacıyla görüşmelerine devam eden Menemencioğlu, Almanya'ya krom sevkiyatını kesmenin olmazsa olmaz şartı olarak müttefiklerin Türkiye'den 2 milyon sterlin tutarında kurutulmuş meyve satın almasında ısrar etmişti. Bu isteğinin kabul edilmesi üzerine Menemencioğlu, 1939 Aralık ayı ortalarında Paris'e geçerek Fransız ve İngiltere Ekonomik Savaş Bakanlığı yetkilileriyle müzakerelerini sürdürmeye devam etti. Bu müzakereler sırasında Menemencioğlu, 21 Aralık'ta krom satışının iki yıl yerine, Türkiye'ye İngiltere tarafından sağlanan kredilerin geri ödemesini karşılayacak şekilde yirmi yılı aşan bir zaman dilimi için geçerli olmasını önerdi. Bunun kabul edilebilir bulunmaması üzerine, 26 Aralık'ta satış süresinin 10 yıl, 28 Aralık'ta da 4 veya 5 yıl olması teklifinde bulundu. Ancak İngilizler sonradan pişman olacaklarını bilmeksizin bu teklife olumlu

³⁷ Kurat 1961, 95.

³⁸ Medlicott 1952, 274.

³⁹ Medlicott 1952, 274.

yaklaşmamış, Menemencioğlu da 2 Ocak 1940'da uzun süreli krom satışı önerisini geri çekmek durumunda kalmıştı⁴⁰. Ankara'nın Almanya'ya krom sevkiyatında bulunmaması karşılığında, Türkiye'den kurutulmuş meyve satın almayı kabul etmek zorunda kalan İngiliz yetkililer, krom ve kurutulmuş meyve antlaşmalarının geçerlilik süresinin aynı olmasına dikkat etmişlerdi. Çünkü savaşın üç yıldan fazla sürmesi durumunda Türkiye'nin, Almanya'ya krom sevkiyatında bulunmama süresi sona ererken, müttefiklerin Türkiye'den kurutulmuş meyve satın alma zorunluluğu devam etmiş olacaktı. Bu nedenle müttefikler, Menemencioğlu'nun kurutulmuş meyve antlaşmasına eklenmesini önerdiği özel koşul çerçevesinde, kurutulmuş meyve satın alım süresini 1942-1943 ihracat mevsiminin sona ereceği tarihle sınırlandırmayı uygun bulmuşlardı. Böylece müttefikler, uzatılması halinde krom antlaşmasının geçerlilik süresinin bittiği tarihi takip eden iki ayın sonuna kadar, başka bir ifadeyle 1 Mart 1943'e kadar Türkiye'den kurutulmuş meyve satın almayı kabul etmişlerdi. Görüşmeler sırasında İngiliz yetkililer, Fransa temsilcisinin 28 Aralık 1939'da ortaya attığı şekliyle, Türkiye'nin sınırlı bir miktardaki kromu Norveç gibi tarafsız bir ülkeye satmasını da bu kromun –Almanya'nın eline geçmesi ihtimali göz önünde bulundurularak- denetlenebilirliğinin imkânsız hale geleceği kaygısıyla uygun bulmamışlardı. Son olarak İngiliz yetkililer, Berlin'in Türk krom sevkiyatının kesilmesi nedeniyle Ankara'yı tarafsız bir devlet gibi davranmamakla suçlayacak olmasına karşın, Türkiye'nin müttefiklerle yapacağı krom antlaşması ile sürdürdüğü tarafsızlık politikasına zarar vermeyeceğini belirtmişlerdi. Ancak yine de antlaşma şartlarının başka ülkelere açıklanmasının gereksiz olduğunu, bu devletlere İngiltere ve Fransa'nın Türkiye'nin elindeki bütün kromu satın aldığıнын söylenmesinin yeterli olacağını vurgulamışlardı⁴¹.

Böylece Türkiye ile müttefikler arasında Paris'te gerçekleşen bu müzakere süreci sonunda, 8 Ocak 1940'da, krom antlaşması imzalanmıştı. Bunun yanında, içinde 25 milyon sterlin tutarında silah kredisinin de bulunduğu

⁴⁰ Public Record Office (PRO) FO 837/1006, H. J. B. Lintott, "Negotiations in Paris, December 1939-January 1940", January 15, 1940; Ayrıca bkz., Medlicott 1952, 274-275.

⁴¹ Public Record Office (PRO) FO 837/1006, H. J. B. Lintott, "Meetings in the morning of December 30, 1939"; H. J. B. Lintott, "Conversations with Mr., Stirling, 29.12.39"; C. N. Stirling, "Minute Sheet", January 4, 1940; C. N. Stirling, "Minute Sheet", January 19, 1940; H. J. B. Lintott, "Negotiations in Paris, December 1939-January 1940", January 15, 1940. Paris'teki müzakereler sırasında İngiliz yetkililer tarafından çekinceyle karşılaşılan Türkiye'nin sınırlı miktardaki kromu Norveç'e satması meselesinin, en azından 1940 yılı için geçerlilik kazandığı görülmektedir. Türkiye, 1940'da Norveç ile birlikte İsveç'e de az miktarda krom satışında bulunmuştur. Bu miktar Norveç'e 6.503 ton, İsveç'e de 2.440 ton olarak gerçekleşmişti. Bkz., *İstatistik Yılığ (1942-1945)*, 380.

çeşitli kredi antlaşmaları ile İngiltere ve Fransa'nın 1942-1943 üretim mevsimine kadar yıllık 2 milyon sterlin tutarında kurutulmuş meyve satın almasını öngören bir antlaşma da imzalanmıştı⁴². Bu antlaşmalar içinde müttefikler için en hayati olanı, imzacı devletler tarafından gizli tutulan krom antlaşmasıydı. Antlaşma uyarınca İngiltere ve Fransa, Amerika'ya ihraç edilen miktarın dışında, 50 bin ton olarak tahmin edilen stok ile yıllık üretimi 250 bin ton olarak sınırlandırılan Türk kromunu satın almayı kabul etmekteydi (Madde 1). Yıllık üretimi 250 bin ton olarak sınırlandırılan Türk kromunun 11/15'ini İngiltere, 4/15'ini de Fransa alacaktı (Madde 2). Sterlin karşılığında İngiliz hükümeti tarafından satın alınan kromun geliri, Türkiye ile İngiltere arasında 2 Eylül 1936'da imzalanan antlaşmanın ve bu antlaşmaya eklenen 27 Mayıs 1938 tarihli Türk-İngiliz Ticaret ve Kliring Antlaşması'nın ilgili maddeleri uyarınca "Anglo-Turkish Commodities Ltd." isimli şirkete ödenecekti (Madde 3). İngiltere ve Fransa, Türkiye'den satın aldıkları kromu –üçüncü bir ülkeye-yeniden satamayacaktı (Madde 5). İngiltere ve Fransa'nın, antlaşmanın birinci ve ikinci maddelerinde belirtilen krom miktarını satın alma şartını yerine getirememesi durumunda Türkiye, ürettiği kromu başka bir ülkeye satabilecekti (Madde 6). Antlaşma, imzalandığı tarihten itibaren yürürlüğe girecek ve iki yıl süreyle (1940-1941) geçerli olacaktı. Ancak antlaşmanın geçerlilik süresi, 8 Ekim 1941 tarihini geçmemesi kaydıyla, imzacı devletlerin mutabakatına bağlı olarak 1 yıl daha uzatılabilecekti (Madde 7)⁴³. Bunun yanında Türkiye, antlaşmanın 3. maddesi gereğince İngiltere ve Fransa'ya yaptığı krom satışından nakit döviz elde edemeyecekti. Krom geliri, Türkiye'ye verilen kredinin borcunu kapatmakta kullanılacaktı⁴⁴.

⁴² Millman 1992, 475.

⁴³ Public Record Office (PRO) FO 837/1006, R473/7/44, James Bowker'dan (İngiliz Dışişleri Bakanlığı) H. J. B. Lintott'a, January 18, 1940. Ayrıca bkz., *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 20. IV. 1944, Devre: VII, Cilt: 9, İçtima: 1, Kırk beşinci İnikat, 97; İnanç 2006, 908

⁴⁴ Türkiye hükümeti ile Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda hükümetleri arasında 2 Eylül 1936'da imzalanan Ticaret ve Kliring Antlaşması'na, 27 Mayıs 1938'de Londra'da Türkiye'ye silah kredisi verilmesine yönelik olarak imzalanan yeni bir Türk-İngiliz antlaşması eklenmişti. Bu son antlaşmanın 4. maddesinde, Türkiye'nin savunması için gerekli malzemenin Birleşik Krallık içinde satın alınmasına yönelik olarak Türkiye hükümetine İngiltere hükümeti tarafından verilen krediler karşılığında "Anglo-Turkish Commodities Ltd." adındaki İngiliz şirketi gelirinden İngiliz hükümetine ödeme yapılması kararlaştırılmıştı. Dolayısıyla İngiltere, Ankara'ya verdiği kredinin borcunu, Türkiye'den tarım ürünleri yanında maden cevheri de satın alım bu şirketin gelirinden tahsil etmekte, Türkiye de yaptığı satıştan döviz kazanamamaktaydı. 8 Ocak 1940 tarihli krom antlaşmasının 3. maddesi de Türkiye'nin sattığı kromdan ele edilen gelirin Türkiye'ye verilen silah kredilerinin ödenmesine tahsis edildiğine işaret etmektedir. Bkz., *Société des Nations – Recueil des Traités*, No: 4411, 122-126 (http://untreaty.un.org/unts/60001_120000/19/22/00037054.pdf); *Société des Nations – Recueil des Traités*, No: 4660, 10-12 (http://untreaty.un.org/unts/60001_120000/19/35/00037717.pdf).

Hiç şüphesiz, Fransa'nın Almanya karşısındaki yenilgisi öncesinde, müttefiklerin ve özellikle de İngiltere'nin Türkiye ile yürüttüğü müzakerelerden elde ettiği en büyük kazanım krom antlaşmasıydı. Bu antlaşma ile Almanya, dünya üzerinde önemli bir üretim payına sahip Türkiye kromundan mahrum edilmişti. Bundan sonra atılacak adım, 1 Eylül 1939 itibariyle tamamen durma noktasına gelen Türk-Alman ticaretinin yeniden geliştirilmemesi ve buna yönelik bir Türk-Alman ticaret antlaşmasının engellenmesiydi. Ancak Türkiye'deki fabrikalarının büyük oranda Alman menşeli makinelerle donatılmış olması ve bu makinelerin çalışması için gerekli yedek parçaların tedarik edilmesinde duyulan sıkıntı, Ankara'yı Almanya ile yeniden ticari bağlar kurmak için görüşmelerde bulunmaya yöneltti. Bu doğrultuda Ankara, krom antlaşmasının 8 Ocak 1940 tarihinde imzalanmasından birkaç gün sonra, bir kısım tarım ürünü karşılığında yedek parça alımına yönelik olarak Berlin ile ticari görüşmelerde bulundu. Bu görüşmelerin netice vermesi üzerine Ocak 1940'da Türkiye ile Almanya arasında iki ticaret antlaşması imzalandı⁴⁵. Bu ticari ilişkiye karşın iki ülke arasındaki mal alış verişi oldukça sınırlı kalmıştı. Bu nedenle daha geniş kapsamlı bir Türk-Alman Ticaret Antlaşması'na yönelik görüşmelere devam edildi. Aslında Ankara'nın Berlin ile böyle bir antlaşmaya yönelik müzakerelerde bulunmasının altında yatan neden, müttefiklerin Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu sanayi mallarını karşılayamamasıydı. Türkiye'nin Almanya'ya yönelik ticari politikası Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun 9 Aralık 1939'da Hugessen'e aktardığı çizgideydi ve müttefiklerin göstereceği tavra göre şekillenecekti. Bu doğrultuda Saraçoğlu, 3 ve 13 Şubat 1940'da Hugessen'e, Türkiye'nin 6 aylık sanayi malı ihtiyacını ortaya koyan iki liste sunmuş ve İngiliz hükümetinin bu listelere yönelik cevabını almadan Almanya ile bir ticari antlaşmanın yapılmayacağı teminatını vermişti. Ancak İngiliz yetkililerin Mart 1940'de verdiği cevap sonucunda İngiltere'nin, Türkiye'nin sunduğu ihtiyaç listesinin % 5'inden fazlasını karşılayamayacağı görülmüştü⁴⁶. Bu nedenle müttefiklerin, başta İngiltere olmak üzere, Türk ihraç ürünlerine pazar olarak Almanya'nın yerini dolduramaması ve Türkiye'nin sanayi malı ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizlikleri, Ankara'nın Almanya ile daha geniş kapsamlı bir ticaret antlaşması yapmasını kaçınılmaz hale getirmişti. Bunun sonucunda Türkiye ile Almanya arasında 25 Temmuz 1940'da, yaklaşık 21

---

⁴⁵ Medlicott 1952, 276-277. Koçak, bu antlaşmaların 24 Ocak 1940'da tek bir antlaşma şeklinde imzalanarak 15 milyon Alman Markı değerindeki bir mal alış verişi listesinin kabul edildiğini belirtmektedir. Bkz., Koçak 1996, I, 490. Millman ise antlaşmanın 24 Şubat 1940'da imzalandığına işaret etmektedir. Bkz., Millman 1992, 502.

⁴⁶ Medlicott 1952, 277.

milyon Türk lirası tutarında mal alış verişinde bulunulmasını öngören bir ticaret antlaşması imzalanmıştı⁴⁷.

Türk-Alman Ticaret Antlaşması sonucunda, Almanya'nın Türkiye'den tarım ve hayvancılığa dayalı bir kısım ürünü satın alması, Türkiye'nin de Almanya'dan başta demiryollarında kullanılacak malzemeler ile yedek parça olmak üzere çeşitli sanayi mallarını satın alması öngörülmüştü⁴⁸. Böylece müttefiklerin, daha doğrusu ticaret antlaşmasının imzalandığı tarihte Fransa'nın uğradığı yenilgi nedeniyle savaş dışı kalması üzerine sadece İngiltere'nin, Türk ticaret hacmi içinde Almanya'nın yerini dolduramayacağı da anlaşılmıştı. Ancak Almanya da ticari açıdan Türkiye'deki eski konumuna ulaşamamıştı. Bunun yanında Berlin, Türkiye'den krom tedarik edebilmek için Ankara üzerinde yoğun bir baskı kurmasına ve 8 Ocak 1940 tarihli antlaşma ile İngiltere'nin Türk kromu için verdiği fiyatın iki katını önermesine⁴⁹ karşın, Türk-Alman Ticaret Antlaşması'na bu stratejik madenin yeniden Almanya'ya ihracına imkân verecek bir maddeyi koymayı başaramamıştı. Fakat Fransa'nın Almanya karşısında uğradığı yenilgi, bu ülkeye ayrılan krom miktarının Almanya'nın eline geçmesi tehlikesini doğuracak, bu durum da İngiltere ve yeni bir unsur olarak Amerika'nın Ankara nezdinde krom satışı odaklı müzakerelerde bulunmalarına neden olacaktı.

Türkiye'nin İngiltere Aracılığıyla Amerika'ya Krom Satışı

İngiltere, 1940'ın ilkbahar aylarında Türkiye'nin sanayi malı ihtiyacını karşılayamayarak Ankara'yı Berlin ile ticari bağlarını artırmaya mecbur bırakmanın yanında, 23 Haziran 1940'a kadar Türkiye'den krom sevkiyatında da bulunamamıştı. Londra, sevkiyattaki bu gecikme ve Almanya'nın Türkiye'den krom almak için yoğun bir çaba içine girerek gizli krom antlaşmasında belirlenen ton başına 75 şilin⁵⁰ olan fiyatın iki katını Ankara'ya önermesi sonucunda Türk yetkililerin krom fiyatını artırmaya yönelik teklifleriyle karşılaşmıştı⁵¹. İngiltere'nin aleyhine şekillenen bu durum bir tarafa, savaş alanındaki gelişmeler de olumsuz seyretmekteydi.

Fransa'nın 1940'ın bahar ve yaz aylarında Almanya karşısında uğradığı hızlı yenilgi, 8 Ocak 1940 tarihli krom antlaşması gereğince Türkiye'den taahhüt ettiği krom miktarını satın almasını engellemişti. Böylece İngiltere,

⁴⁷ Medlicott 1952, 602; Koçak 1996, 500; Deringil 2003, 28.

⁴⁸ Medlicott 1952, 602.

⁴⁹ Medlicott 1952, 605.

⁵⁰ Şilin, İngiltere'nin 1971'de ondalık sisteme geçmesi öncesinde kullanılan ve değer olarak bir pound'un 1/20'sine karşılık gelen para birimidir.

⁵¹ Medlicott 1952, 605.

Fransa'nın alamadığı kromun Türkiye tarafından Alman himayesindeki Fransa'ya satılıp satılmaması gibi bir açmazla karşılaşmıştı. İngiliz yetkililer bunun çözüm yolu olarak Fransa'nın alması gereken krom payının dolar karşılığında kendileri tarafından alınıp Amerika'ya devredilmesini öngörmüşlerdi. İngiliz yetkililere göre devredilmesi tasarlanan kromun fiyatı, Türkiye'nin Amerika'ya önermiş olduğu ton başına 23 dolarlık (f. o. b.)⁵² fiyattan daha düşük olacaktı. Ancak Türkiye, krom fiyatını düşürmek zorunda kalsa da hem dolar (nakit olarak) kazanacak, hem de Almanya'nın dışındaki bir pazara sahip olacaktı⁵³. İngiliz yetkililer bu öngörülerinde de haklıydılar. Çünkü krom antlaşmasına göre, İngiltere'ye satılan kromdan elde edilen gelirler kredi geri ödemelerine tahsis edilmişti. Dolayısıyla Türkiye bu satıştan nakit döviz kazanamamaktaydı.

Aslında Londra'nın, Fransa'nın alamadığı krom payından kaynaklanan sorunu kısa yoldan bu şekilde çözmeye yönelişi, Amerika'nın silah üretimine önem vermesiyle birlikte krom cevheri ihtiyacının artması ve bu ihtiyacı karşılamak için İngiliz hükümetine başvurmasından ileri gelmişti. Bununla birlikte, Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull'un Londra Büyükelçisi Kennedy'e verdiği talimattan anlaşıldığı şekliyle Amerika'nın başlangıçtaki isteği, Türkiye'den yapılacak sevkiyatın zorlukları nedeniyle krom ihtiyacının İngiltere'nin kontrolündeki Rodezya kaynaklarından karşılanmasıydı⁵⁴. Ancak "Ekonomik Savaş Bakanlığı" yetkilisi A.D. Marris'in Temmuz 1940'da Hull'a belirttiği gibi İngiltere, ihtiyacından daha fazla Türk kromu satın almaktaydı ve bu nedenle Fransa'ya ayrılan payın da üzerinde olan kromu Amerika'ya satmak istemekteydi⁵⁵. Bu şekilde İngiltere, krom antlaşması ile satın almayı taahhüt ettiği Türk kromlarını Amerika'ya satmanın planlarını yaparken, satın alacağı kromun fiyatını belirlemek için Ankara ile pazarlığa da girişmişti. Daha önce belirtildiği gibi bu fiyat pazarlığı, Almanya'nın yüksek fiyat teklifleriyle karşılaşan Ankara'nın isteği doğrultusunda yapılmıştı. Böylece, Türk ve İngiliz yetkililer arasında fiyat belirlemeye yönelik müzakereler sonuç vermiş ve 1 Ağustos 1940'da yeni bir mukavele imzalanmıştı. Buna göre üç taraflı gizli krom antlaşması, Türkiye ve İngiltere arasında yeniden düzenlenerek Fransa'nın payı olan kromun satın alınması İngiltere tarafından üstlenilmiş ve 1940 yılı için

⁵² f. o. b. - free on board - Satıcının malzemeyi nakliye yapılacağı geminin güvertesine yükleyene kadarki masrafları (taşıma, yükleme, gümrük) karşılamasıdır. Malzemenin gemi güvertesine alınmasından sonraki sorumluluk ise alıcıya aittir.

⁵³ *Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers (FRUS)*, 1940, Volume III, United States Government Printing Office, (Washington, 1958), 944-945.

⁵⁴ *FRUS*, 1940, III, 946.

⁵⁵ *FRUS*, 1940, III, 948.

krom fiyatı 105 şiline yükseltilmişti⁵⁶. Yapılan mukavele ile Fransızlara ayrılan krom payının Almanların eline geçmesini engelleyen Londra, bundan sonraki diplomatik çabalarını, bu payın tamamını ve kendisinin satın alacağı krom miktarının en azından bir bölümünü Amerika'ya yeniden satmaya teksif etmişti. Bununla birlikte Londra'nın, zaman zaman bu süreç içinde, Amerikalı yetkililere Türk hükümeti ile krom alımına yönelik doğrudan ilişkiye geçmeleri tavsiyesinde bulunduğu ve Ankara ile satın alınacak kromunun fiyatını belirlemeye yönelik olarak pazarlığa oturduğu da görülmüştü⁵⁷. Ama yine de Londra'nın nihai isteği ve çıkarına bulduğu krom satış şekli, kendi ihtiyacının üzerinde olmasına karşın Almanya'ya sevkiyatını engellemek için satın almayı taahhüt ettiği Türk kromunu alarak Amerika'ya devretmekti. İngiliz Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, bu satış şekli doğrultusunda, Washington'un Türkiye'den doğrudan satın alacağı krom miktarını, Londra'nın Türkiye'den satın almayı kabullendiği krom payına dahil etmeyi ve böylece İngiltere'nin Ankara'ya karşı olan yükümlülüğü hafifletmeyi düşünmekteydiler. Ancak 8 Ocak 1940 tarihli krom anlaşmasına göre, Türkiye tarafından İngiltere'ye satılan kromun üçüncü bir ülkeye yeniden satılması için Türk hükümetinin onayına ihtiyaç duyulmaktaydı⁵⁸.

İngiltere'nin üçüncü bir ülkeye krom satışında bulunabilmesi için onayına ihtiyaç duyduğu Türkiye ise, Amerika'ya İngiltere aracılığıyla değil, doğrudan krom satışında bulunma taraftarıydı. Menemencioğlu, 25 Eylül 1940'da Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Kelly'ye, Türkiye'nin bu tercihinin bildirmiş, doğrudan satışın krom antlaşması çerçevesinde gerçekleştirilebilirliğini soran Kelly'ye, Londra'nın Türkiye'den krom satın alma yükümlülüğü bulunmasına karşın Türk hükümetinin İngiltere'ye karşı böyle bir yükümlülükte bulunmadığının altını çizmiş ve doğrudan satış için gereken düzenlemelerin yapılabileceğini belirtmişti⁵⁹. Ancak Menemencioğlu 3 gün sonra Kelly'ye, Türk hükümetinin yeni tutumunu açıklayarak Türk kromunun Amerika'ya İngiltere aracılığıyla satışının daha uygun olacağı bilgisini vermişti⁶⁰. Böylece Ankara, kısa bir süre içinde Türk kromunun satış şekli konusunda tercih farklılığına gitmişti. Kanaatimizce Amerika'ya doğrudan krom satışının yapılamamasına, Ankara ile Washington arasında bu satış şeklini düzenleyen resmi bir mukavelenin bulunmayışı ve doğrudan satış ile Türkiye'den krom satın alma vaadi bulunan İngiltere'nin, bu vadinin en

---

⁵⁶ Medlicott 1952, 605.

⁵⁷ *FRUS*, 1940, III, 948, 950.

⁵⁸ *FRUS*, 1940, III, 951-953.

⁵⁹ *FRUS*, 1940, III, 952-953.

⁶⁰ *FRUS*, 1940, III, 955.

azından bir kısmını gerçekleştiremeyecek olmasıyla bağlantılı olarak gösterdiği muhalefet neden olmuştu.

Görüldüğü gibi müttefikler tarafından Eylül 1940'da yoğunluk kazandırılan ve krom satış şeklinin de konu edildiği müzakereler sonunda Türk hükümeti, 15 Ekim 1940'da İngiltere'ye satılan kromun üçüncü bir ülkeye satılması için gerekli olan iznin verildiğini bildirmişti⁶¹. Böylece Türk-İngiliz-Fransız Krom Anlaşması hükümlerine göre İngiliz hükümetinin satın almayı taahhüt ettiği ve Etibank ile 1 Ağustos 1940'da yapılan mukavele gereğince satın aldığı halde ihracına imkân bulamadığı kromların, satın almak üzere müracaatta bulunan Amerikan hükümetine satılmasına izin verilmesi, İcra Vekilleri Heyeti'nce 9 Aralık 1940 tarihinde kabul olunmuştu⁶². Bu izin sayesinde de İngiltere, öngörülenin oldukça altında kalmasına karşın, 1940 yılında Türkiye'den 77,849 ton krom satın alabilmiş, bu miktarın bütününe ise Amerika'ya yeniden satmıştı⁶³.

Türk hükümeti tarafından onaylanarak yürürlüğe giren krom satışının fiyat pazarlıkları ve bu kromun nakliyesinden kaynaklanan sorunlar bir tarafa, İngiltere'nin Türkiye'den alması gereken krom payının bir kısmını kendi aracılığıyla Amerika'ya satma imkânına kavuşması, Almanya'ya karşı yürüttü ekonomik savaş politikasının kroma ilişkin kısmında istediğini elde ettiği anlamına gelmekteydi. Londra, Türk kromunun Almanya'ya sevkıyatını "önceden ve önleyici" satın almalar yoluyla engelleme çabasında yeni bir unsur olarak Amerikan sermayesinden yararlanma şansı bulmuş, bu da müttefiki Amerika'yı Mihver güçlerine karşı sürdürdüğü ekonomik savaşa ortak etmenin zeminini oluşturmuştu. Ancak Almanya da boş durmamış, Türkiye ile silah sanayisinin vazgeçilmez hammaddesi olan kromu da içine alan ticari bağlar kurmak için harekete geçmişti.

Türk-Alman Ticari İlişkilerinde Krom ve Müttefiklerin Tutumu

"Barbarossa" Harekâtı ile Sovyet Rusya'yı istila etme niyetinde olan Almanya, bu askeri planı gerçekleştirmek için cephe gerisini güvence altına almak istemişti. Bu doğrultuda 1941'in ilkbahar aylarında İtalya'nın çıkmaza sürüklendiği Balkanlarda inisiyatif alarak başarılı bir harekatta bulunmuş ve Sovyetler Birliği ile yapacağı savaşta cephe gerisini sağlama almıştı. Diğer yandan Almanya, Rusya'yı istila planını uygulamaya koyarken güney sınırındaki Türkiye'nin sergileyeceği tavırdan da emin olmak istemekteydi. Bu

⁶¹ *FRUS*, 1940, III, 957.

⁶² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.01.2/ 93.113.16, 9 Aralık 1940.

⁶³ *Medlicott* 1952, 609.

aşamada Almanya için Türkiye'nin tarafsız kalması yeterliydi. Türkiye ise kendi sınırlarının yanı başındaki Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya'nın Alman işgaline uğraması sonrasında güvenlik kaygısı yaşamaya başlamıştı. Aralarındaki ittifaka karşın askeri açıdan zor günler yaşayan İngiltere'nin Türkiye'ye –moral gücü vermenin dışında- etkili bir yardımda bulunması mümkün değildi. Bu şartlar altında Türkiye'nin yeni bir politika izlemesi gerekli hale gelmişti. Dolayısıyla, Mayıs 1941'in başlarında Alman Büyükelçisi Von Papen'in bir Türk-Alman Antlaşması için müzakerelere başlamayı önermesi Ankara tarafından olumlu karşılanmış, 18 Haziran 1941'de de Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması imzalanmıştı⁶⁴.

Bu antlaşma, adımdan da anlaşılacağı gibi iki ülke arasında varılan karşılıklı bir saldırmazlık taahhüdüydü. Bunun yanında Ankara ile Londra arasında yürürlükte olan askeri ittifak gibi, Türkiye ve Almanya'nın daha önce üstlendikleri yükümlülükleri de geçerli saymaktaydı. Ancak yine de antlaşma, Almanya'nın askeri başarılarının bir sonucuydu. Türkiye kendi açısından bu antlaşmayı, olası bir Alman saldırısını savuşturmak amacıyla imzalamıştı. Antlaşmaya yönelik müzakereler hakkında sürekli olarak bilgilendirilen Londra'nın ise bu antlaşmayı kabullenmekten başka seçeneği yoktu. Zira böyle bir antlaşmaya yanaşmaması için Türkiye üzerinde yapılacak baskının Ankara'ya, Mihver güçlerine daha fazla yaklaştıracağı farkındaydı. Bu doğrultuda İngiliz Genel Kurmay Başkanlığı'nın Türkiye'ye yönelik müttefik askeri yardımına devam etmenin artık anlamsız olduğu görüşü karşısında İngiliz Dışişleri Bakanlığı, Türkiye'nin Mihver güçlerinin askeri ve siyasi baskılarına direnebilmesi için asıl şimdi müttefik askeri yardımına ihtiyaç duyduğunu düşünmekteydi. Türkiye'yi Almanya'nın askeri, siyasi ve ekonomik baskısı karşısında yalnız bırakmak, bu ülkeyi Mihver güçleri arasına sürüklemek anlamına gelecekti. Bu nedenle Londra, Türkiye'ye askeri yardımda bulunmaya devam etmişti. Londra'nın Türk-Alman antlaşmasından bulduğu tek teselli kaynağı da antlaşma hükmü gereğince Türkiye'nin yükümlülüklerine sadık kalacağı, başka bir ifadeyle, Ekim 1939 tarihli Türk-İngiliz ittifakının geçerliliğini sürdüreceğiydi⁶⁵.

Müttefikler arasında Amerika Birleşik Devletleri'nin antlaşmaya yönelik tepkisi ise İngiltere'ye nazaran sert olmuştu. Amerika'nın Ankara Büyükelçisi MacMurray'ın aksi yönde düşünmesine rağmen Washington, Türkiye'nin Almanya ile imzaladığı antlaşmayı müttefik davasına bir ihanet olarak görmüştü. Özellikle bir kısım Amerikan Dışişleri Bakanlığı uzmanları, 1941

⁶⁴ Koçak 1996, 580; Deringil 2003, 140-141; Langer-Gleason 1953, 510-511; Armaoğlu 1958, 159.

⁶⁵ Koçak 1996, 593, 595-596; Langer-Gleason 1953, 512-513.

Mart'ında Türkiye'ye verilmeye başlanan "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarının azaltılması veya geçici bir süre durdurulması tavsiyesinde bulunmuşlardı. Bu uzmanlar ayrıca, Türkiye'nin krom sağlama konusunda Birleşik Devletlere verdiği sözleri yerine getirmesini istemekte ve Türkiye'nin bu stratejik öneme sahip madeni Almanya'ya satmayacağına dair söz vermesi gerektiğini belirtmekteydiler. Aynı bağlamda Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu İşleri Masası Şefi Wallace Murray da 25 Haziran 1941'de son gelen raporlar ışığında, Almanya'nın başta krom olmak üzere Türk madenlerine ilgisinin arttığını ve krom ile birlikte diğer madenlerin Türkiye'nin İngiltere ile yaptığı ittifaka bağlılığının kanıtı olacağını ifade etmişti. Wallace Murray'a göre, Türkiye'ye yardımın kesilip kesilmemesi konusundaki Amerikan politikası, kendilerine hissettirilmeksizin, Türk hükümet yetkililerinin Amerika'ya daha önceden söz verdiği kromu göndermede tereddüt göstermemesi ve krom madeniyle ilgili işbirliğinde bulunması şartına bağlı olarak tanımlanmalıydı. Bu görüşler karşısında Amerikan Büyükelçisi MacMurray, İngiliz Dışişleri Bakanlığı'yla aynı çizgide durmakta, müttefik davasına zarar verecek şekilde Türkiye'ye sağlanan askeri yardımların durdurulmasını öneren politikanın, Almanya'nın Türkiye'ye baskı uygulamasını kolaylaştıracağını ve Türklerde, müttefiklere olan güvenin kaybedilmesine bağlı olarak Almanya'ya terk edildikleri hissini uyandıracığını belirtmekteydi. Ancak MacMurray'ın bu ikazları, Washington'un Ankara'ya duyduğu kızgınlığı giderememiş ve böylece Türkiye'ye tahsis edilen bir aylık askeri yardımın gönderilmesi –kısa bir süre sonra başlanacak olsa da- askıya alınmıştı⁶⁶.

İngiltere ve Amerika'nın yaklaşımlarındaki farklılık bir tarafa, Alman Silahlı Kuvvetleri "Wehrmacht"ın 22 Haziran 1941'de başlatacağı "Barbarossa" Harekâtı'nın hemen öncesinde imzalanan Türk-Alman Dostluk Antlaşması, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin geliştirilmesi için ortam hazırlamıştı. Zira her iki ülke de sınırlı bir mal değişimine imkân tanıyan 25 Temmuz 1940 tarihli ticaret antlaşmasından bu yana ticari bağlarını artırma ihtiyacı hissetmekteydi. Özellikle İngiltere'den tatmin edici miktarda askeri malzeme alamamış olan Türkiye, Almanya'dan geniş miktarda silah almaya istekliydi. Berlin de silah üretimi için Türk kromuna acil gereksinim duymaktaydı. 1941 yılında Almanya'nın büyük ölçüde Türkiye'den krom ithalatında bulunamamasına bağlı olarak dışarıdan satın aldığı krom miktarı ancak 25,400 tonu bulabilmişti. Halbuki, Almanya'nın 1938'de satın aldığı krom miktarı 176,400 tondur⁶⁷. Zaten

⁶⁶ FRUS, 1941, III, 867-868; Langer-Gleason 1953, 512-513; *Records of The Department of State, 1930-1944*, M 1224, Roll 25, Telgraf no: 867.24/162, 4-6; Armaoğlu 1958, 159; Karakaş 2009, 23, 25-27.

⁶⁷ Leitz 2000, 101.

yukarıda değinildiği gibi, Almanya'nın krom tedarik etmede çektiği bu sıkıntı, Ankara'nın Berlin'e krom sevkiyatında bulunabileceğine yönelik olarak müttefiklerin kaygıya kapılmalarına neden olmuştu.

Gerçekten de müttefiklerin kaygılanmalarına yol açan ve krom satışının odak noktasını oluşturduğu Türk-Alman ticari görüşmeleri, Dr. Carl Clodius'in başkanlığını yürüttüğü bir Alman heyetinin Eylül 1941'de Ankara'ya gelmesiyle başlamıştı. Ankara açısından bu müzakerelerin yürütülüş şekli ve bundan elde edilecek sonuç, hassas politik dengeler üzerine kurulu sıkı pazarlıklar ile başarı elde etmek için ödünler verildiği izlenimi uyandırmanın gerekli olduğu, Türkiye'nin antlaşmalarla verdiği taahhütleri de gözeten, ama ülkenin milli çıkarları için en kazançlı anlaşmanın yapılmasını hedefleyen bir mahiyette şekillenmeliydi. Alman heyetinin görüşmeler sırasında krom bahsini açacakları aşikârdı. Ancak Berlin'in haberdar olmadığı 8 Ocak 1941 tarihli krom antlaşmasının uzatılmamış hali bile, Türkiye'nin Almanya'ya 1942 Ocak ayı öncesinde krom satmasını imkânsız kılıyordu. Almanya'ya kromun daha geç bir tarihte satılması ise görüşmelerin tıkanmasıyla ve Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu modern askeri malzemenin Almanya'dan alınamamasıyla sonuçlanabilirdi. Almanya'ya krom sevkiyatına daha erken başlanması da müttefiklerin tepkisiyle karşılaşacak ve beklili de İngiltere ile yürürlükte olan ittifakı tehlikeye atacaktı. Dolayısıyla orta bir yol bulunmalı, bu yapılırken de bir tarafını Almanya'nın diğer tarafını da İngiltere ve Amerika'nın temsil ettiği iki ayrı blok hükümetlerinin ikna edilmeleri veya bu hükümetlere ikna olmaktan başka seçenek bırakılmaması gerekmektedir. Böyle bir politika da ancak üstün zekâ ve tecrübeye sahip biri tarafından yürütebilirdi. Ayrıca bu kişi, müzakere süreci içinde nerede tavizler verilmesinin gerektiğini öngörecekti veya karşı tarafa yönelteceği taleplerde ne ölçüde ısrarcı olabileceğini bilecek kadar Almanya'nın ve müttefiklerin Türkiye'ye verdikleri stratejik değeri kavramış olmalıydı. Türk hariciyesinde bu niteliklere sahip yegâne kişi ise 8 Ocak 1940 tarihli krom antlaşmasının müzakerelerini de başarılı bir şekilde yürüten Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemenciöglü idi.

Türkiye ile yeni bir ekonomik antlaşma yapmak için Ankara'ya gelen Alman heyeti, Türk yetkililerle 7 Eylül 1941'de yaptıkları ilk görüşmede Türkiye'den mümkün olduğunca fazla miktarda krom ithal etmek niyetinde olduğunu ortaya koymuştu. Menemenciöglü da İngiltere ile yapılmış krom antlaşmasından hiç bahsetmeyerek Almanya'ya krom sevkiyatının hemen başlayabileceği izlenimi vermiş, 30-40 bin tonluk bir rakam zikretmiş, ancak krom satışının askeri malzeme karşılığında gerçekleşebileceğinin altını çizmişti. Ankara'nın silah satışı olmadan krom sevkiyatına yanaşmayacağını anlayan Alman heyeti, askeri malzeme sağlamayı kabul etti. Fakat önerdiği listede uçak

ve ağır toplar yoktu. Türk tarafı bu listeden memnun kalmamıştı⁶⁸. 17 Eylül'de Menemencioğlu, Alman tarafının krom alımına yönelik ısrarcı tutumları karşısında yeni bir taktiğe başvurmuş ve Clodius'a İngilizlerle yapılan krom antlaşmasını açıklamıştı. Bu, görüşmelerde soğuk bir hava oluştursa da Menemencioğlu, Alman heyetini, İngilizlerden daha esnek olmaları talebinde bulunduğunu söyleyerek teskin etmeye çalıştı. İngilizler, Almanya ile imzalanan dostluk antlaşmasından nasıl haberdar edildiyse, zamanı geldiğinde Almanlar da İngiltere ile yapılan antlaşma hakkında bilgilendirilmişti. Aynı şekilde Menemencioğlu, Clodius'a krom antlaşmasını açıkladığı günün akşamında Amerikan Büyükelçisi MacMurray'ı da görüşmeler hakkında bilgilendirmiş, Ankara'nın askeri malzeme karşılığında Almanlara krom satmaya istekli olmadığını, bu durumun değişmesi halinde de İngilizlerle istişarede bulunulacağını belirtmişti. Aynı görüşmede, 1940 krom antlaşmasına Fransa'nın da taraf olduğunu, bu nedenle İngilizlerin tek başlarına bu antlaşmayı bir yıl daha uzatmaya haklarının bulunmadığı söyleyerek, bu konuya Ankara'nın olumlu bakmadığı izlenimini vermişti. MacMurray da Clodius'un, krom antlaşmasında Fransa'ya ayrılan payın Almanya'ya devredilmesi talebinde bulunduğunu, ancak Menemencioğlu'nun bu talebi kesin olarak reddettiğini İngiliz Büyükelçiliği'nden aldığı bilgiye dayanarak Washington'a iletmişti⁶⁹. Görüldüğü gibi Menemencioğlu, krom antlaşmasının uzatılmaması halinde Almanya'ya 1942 yılı için krom satışına başlayabileceğini hesaplayarak, krom kontratının uzatılmasını peşinen kabul etmeye yanaşmamıştı. Çünkü müttefiklerin bu duruma gösterebilecekleri sert tepki karşısında geri adım atabilmek için hareket alanı bırakmak istemişti. Ayrıca Clodius'un talebini kabul etmeyerek, İngiltere'nin müttefiki olarak mevcut antlaşmaya sadık kalındığını göstermişti. Alman heyeti ile görüşmelerin kopmaması için de krom antlaşmasının uzatılmayarak 1942 gibi nispeten erken bir tarihte Almanya'ya krom sevkiyatına başlanabileceği izlenimi uyandırmıştı.

Gerçekten de müttefikler, Ankara'da gerçekleşen Türk-Alman görüşmelerini kendilerine verilen bilgiler doğrultusunda kaygıyla takip etmekteydi. Bu nedenle, 1942 yılında Türkiye'nin üreteceği bütün kromu kendi tekellerine almak için Ankara nezdindeki diplomatik girişimlere yoğunluk kazandırmışlardı. Özellikle Washington'un çabaları dikkat çekiciydi. MacMurray'ın Ankara'daki görüşmeleri yanında, bizzat Amerikan Dışişleri Bakanı Cordell Hull Washington'un tutumunu Türk tarafına yansıtmak istemişti. 22 Eylül 1941'de Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Mehmet Münir Ertegün ile gerçekleştirdiği buluşmada, Amerika'nın 1942 yılında

⁶⁸ Deringil 2003, 157-158; Glasneck, 177-179.

⁶⁹ FRUS, 1941, III, 943; Glasneck, 179-180; Deringil 2003, 158.

üretilecek olan kroma ihtiyacı olduğunu, krom kontratının uzatılmasının Türkiye'nin de çıkarına olacağını, Amerikan hükümetinin Türkiye'ye "Ödünç Verme ve Kiralama" politikası çerçevesinde yardımlarda bulunduğunu, ancak az bir miktar kromun bile Almanya'ya tahsis edilmesinin iki ülke arasında anlaşmazlığa yol açacağını vurgulamıştı⁷⁰. Bu görüşmenin ertesi günü Ankara'da Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile MacMurray arasında sert ifadelerin kullanıldığı bir görüşme gerçekleşmiş, MacMurray hükümeti adına, 10 Temmuz'da Menemencioğlu tarafından Almanya'ya krom satışında bulunulmayacağına yönelik verilen sözlü ifadenin sorgulamasında bulunmuştu. Bunun üzerine Saraçoğlu, henüz böyle karara varılmadığını ancak Türkiye'nin uluslararası açıdan nazik konumuna ve silahlı kuvvetlerini modernize etmenin gerekliliğine bağlı olarak küçük bir miktar krom karşılığında Almanya'dan acil olarak ihtiyaç duyulan silahları satın alma fırsatına ilgisiz kalamayacağını belirtmişti. Amerika'nın savunmasız durumda olan Türkiye'nin ihtiyaçlarını görmezden geldiğini ve krom konusunu Türkiye'ye yönelik bütün politikasının merkezine yerleştirmesini anlayamadığını vurgulamıştı. Saraçoğlu, bu görüşme sırasında Amerikan Büyükelçisi'nin Almanya ile yürütülen krom müzakerelerine yersiz müdahalelerde bulunmasından rahatsız olduğunu ve bu duruma sinirlendiğini aynı gün buluştuğu İngiliz Büyükelçisi'ne ifade ederek şikâyetçi olmuştu⁷¹. Saraçoğlu ve MacMurray arasında gerginlik yaratan bu görüşme de Menemencioğlu'nun üstün müzakereciliğini ortaya çıkarmıştı. Menemencioğlu gerek müttefik, gerekse Alman tarafıyla yürüttüğü müzakerelerde, ortamın gerilmesine izin vermeden her iki tarafın da makul bir noktada buluşmasını sağlayan veya karşı tarafa sunulan gerekçelerle bunu kabullenmekten başka çare bırakmayan müzakere şeklini ortaya koymayı çok iyi bilmekteydi.

Alman heyeti, Eylül ayının ikinci yarısında Türk-Alman krom antlaşmasını baltalamak ve belki de antlaşmanın uzatılmasını engellemek için Türkiye'nin istediği ağır topları vermenin uygun olacağını düşünmüştü. Özellikle Alman Büyükelçisi Papen bunu, İngiliz-Türk ilişkilerinde gerginlik yaratmak için eşsiz bir fırsat olarak görmekteydi. Alman heyetinin bu önerisi Alman Silahlı Kuvvetleri Yüksek Komutanlığı Başkanı Wilhelm Keitel tarafından zor da olsa 23 Eylül'de kabul edildi⁷². Ancak Alman heyetinin bu manevrasının Ankara nezdinde beklenen etkiyi yapmadığı görülmekteydi. 27 Eylül'de gerçekleşen kabine toplantısında konuşma yapan Genelkurmay Başkanı Mareşal Fevzi Çakmak, ordu komutanlarının görüşlerini açıkça ortaya

⁷⁰ FRUS, 1941, III, 949.

⁷¹ FRUS, 1941, III, 950-953.

⁷² Glasneck, 180-181.

koymuş, Berlin'e yapılacak krom satışı sonucunda, Amerika ve İngiltere'den uzaklaşmanın veya İngiliz-Amerikan desteğini kaybetmenin yerini Almanya'dan sağlanacak hiçbir şeyin telafi edemeyeceğine değinmişti. Hem bu ikazın etkisiyle, hem de müttefiklerle büyük bir güven bunalımı yaşanabileceği kaygısıyla Saraçoğlu ve Menemencioğlu 2 Ekim 1941'de, krom antlaşmasının 8 Ocak 1943'e kadar geçerli olacak şekilde bir yıl daha uzatılmasına yönelik bir sözlü teminatta bulunmuştu. Böylece müttefiklerin, Almanya'ya 1943 yılı öncesinde krom sevkıyatı yapılmasına yönelik endişeleri de giderilmişti. Bununla birlikte Ankara, İngiliz Büyükelçisi'nin mevcut krom kontratının üç hatta beş yıl uzatılmasına dönük teklifini, Almanya'nın iyi niyetinin suiistimal edilebileceği gerekçesiyle kabul etmemişti. Bu tekliften de anlaşılacağı gibi Londra, 1940 krom antlaşmasının müzakereleri sırasında, antlaşmanın uzun süreli olmasına yönelik Menemencioğlu'nun önerisini kabul etmemenin pişmanlığını duymaktaydı. Artık şartlar değişmiş, Almanya İkinci Dünya Savaşı'ndan önce olduğu gibi, Türk krom pazarına girme fırsatı yakalamıştı. Her ne kadar Amerikan Büyükelçisi MacMurray, Ankara'nın bu İngiliz teklifini kabul etmeyişi hakkında, Türklerin 1943 yılında üretilen krom miktarından Almanya'ya düşen payı güvence altına almak istedikleri yorumunda bulursa da müttefiklerin o aşamada bunu engelleyecek durumları da yoktu⁷³.

Aslında Ankara, o an için müttefiklerin büyük bir beklenti içinde oldukları krom antlaşmasının uzatılması onayını, Alman heyetini krom sevkıyatının 1943 Ocak ayında başlayabileceği konusunda ikna etmesi üzerine vermişti. Başka bir ifadeyle, Carl Clodius'un 27 Eylül'de Berlin'e bildirdiği şekliyle, Türkiye'nin Ocak 1943 öncesinde Almanya'ya krom sevkıyatında bulunmaya razı etme girişimleri sonuçsuz kalmıştı⁷⁴. Bunun yerine Menemencioğlu, taktiksel bir girişimde bulunarak, 8 Ocak 1943 sonrasında Almanya'nın istediği kadar krom almasını, bu amaçla daha önceden yedek depolamada bulunulmasını ve yılları öngören bir antlaşma yapılmasını önermişti. 1942 yılında Almanya'nın krom alamayacak olmasını telafi etmek için de 6.000 ton olarak önerilen bakırı 12.000 tona çıkarmıştı. Menemencioğlu'nun bu teklifiyle Berlin, antlaşmaya biraz daha hazır hale getirilmiş, Keitel'in Türkiye'ye verilecek askeri malzemenin niteliğine yaptığı müdahaleye karşın, 3 Ekim 1941'de her iki taraf ta antlaşmanın önemli noktaları üzerinde mutabık kalmışlardı⁷⁵. Ancak 7 Ekim 1941'de Clodius'un yeni bir öneride bulunduğu görülmüştü. Bu bağlamda Clodius, hükümetinin krom antlaşmasından doğan sorumluluk çerçevesinde, bütün Türk krom

⁷³ *FRUS*, 1941, III, 953-956.

⁷⁴ Leitz 2000, 102.

⁷⁵ Glasneck, 182.

cevherinin 1943 yılı Ocak ayına kadar İngiltere'ye satılmasını saygıyla karşıladığını belirtmiş, hemen akabinde de Ankara'dan 150 bin tonun altında olmamak kaydıyla 1943 ve 1944 yılı krom üretiminin yarısının Almanya'ya satacağına dair gizli bir kontrat imzalamasını talep etmişti. Menemencioğlu ise Clodius'un, İngiliz Büyükelçisi'ne sızdırılmamasını ısrarla vurguladığı bu teklifine olumlu bir cevap vermemiştir⁷⁶.

Alman heyeti ve Türk yetkililer arasında, müttefiklerin de zaman zaman krom konusuna yönelik müdahalelerde buldukları bu karmaşık ve yoğun müzakere süreci sonunda, 9 Ekim 1941'de "Clodius Antlaşması" olarak anılan "Ticari Mübadelelerin Tanzimine Dair Anlaşma" imzalanmıştı. Bu antlaşma ile her iki ülke de birbirlerine 31 Mart 1943 tarihine kadar 96 milyon Türk lirası değerinde ihracat yapacaktı. Buna göre, I sayılı listedeki Türk mallarının (Maden cevherleri ve madenler, zeytinyağı, pamuk, afyon, deri, keten, fasulye-bakla-nohut, süt tozu v.b.), I-A sayılı listede bulunan Alman mallarıyla (Savaş malzemesi, demir-çelikler, makineler, taşıt araçları, kâğıt ve selüloz, pancar tohumu veya mümkün olmazsa mutabık kalınacak diğer maddeler) değiş-tokuş yapılması öngörülmekteydi. Aynı gün karşılıklı bir nota değişimi ile konumuzu ilgilendiren ve gelecekte başlanacak olan krom satışının koşulları saptanmıştı. Bu doğrultuda Türkiye, I-A sayılı listede gösterilen 55 milyon Türk lirası değerindeki Alman malzemesini teslim alması karşılığında Almanya'ya, 15 Ocak-31 Mart 1943 tarihleri arasında 45 bin ton krom gönderecekti. Bununla birlikte, 13 Ağustos 1942'de Saraçoğlu yerine Dışişleri Bakanlığı görevine getirilen Menemencioğlu'nun Ekim ve Kasım 1942'de müttefik yetkililerine yaptığı açıklamalar uyarınca Almanya'nın, 15 Ocak 1943 tarihinden itibaren krom alabilmesi için Türkiye'ye I-A sayılı listeden malzeme göndermeye başlaması yeterliydi. Ancak Almanya Türkiye'ye göndereceği mallar nispetinde krom alabilecekti. Örneğin Almanya, I-A sayılı listede yer alan 55 milyon Türk lirası değerindeki malzemenin yarısını gönderirse, karşılıklılık esası gereğince 45 bin tonluk kromun ancak yarısını, yani 22,5 bin tonunu alabilme imkânına kavuşmaktaydı. Türkiye'ye hiçbir malzeme akışında bulunamazsa, aynı şekilde bir miktar krom dahi alamayacaktı. Diğer taraftan, antlaşma koşullarına göre Almanya'nın, 31 Mart 1943'e kadar I-A sayılı listenin içinde olan 18 milyon Türk lirası tutarındaki askeri malzemeyi (Alman menşeli uçaklar için yedek parça, cephaneleriyle birlikte 20 adet 7,5 cm çapında Krupp sahra topu, 64 adet 7,5 cm çapında Bochumer Vereins marka dağ topu gibi) sağlaması durumunda Türkiye, 1943 yılı için ek 45 bin ton krom, 1944 yılında da 90 bin ton krom gönderecekti. Böylece Türkiye, askeri malzeme karşılığında 45 bin tonluk ilk parti kromun dışında Almanya'ya, 1944 Aralık ayı sonuna kadar 135 bin ton

⁷⁶ FRUS, 1941, III, 958.

krom gönderme vaadinde bulunmuştu. Ancak 1 Nisan 1943'ten itibaren verilecek olan 135 bin tonluk krom cevheri, Almanya'nın o zamana kadar 18 milyon Türk lirası tutarındaki savaş malzemesini teslim etmesine ve yeni bir silah kredisi antlaşmasının yapılmasına bağlı kılınmıştı⁷⁷.

Bu şekilde "Clodius Antlaşması" Almanları tatmin etmekten uzak kalmıştı. Çünkü Berlin'i Ankara ile ekonomik bağları güçlendirmeye yönelten ana hedeften sapılmıştı. Silah üretimi için acil olarak ihtiyaç duyulan krom cevherinin hemen alınması yerine krom sevkiyatı, stokların biteceği 1943 yılına kaydırılmıştı. Ancak savaşın kendi lehlerinde gelişmesine bağlı olarak Ankara'nın 1942 yılında krom sevkiyatına yönelik ödünler vereceği umuduyla mevcut durumu kabullenmek zorunda kalmışlardı⁷⁸. Ancak yine de Berlin'in bu antlaşmadan elde ettiği yegâne kazanım ve propaganda olarak kullanılabilmesi, 1943 ve 1944 yılı için krom sevkiyatını teminat altına almış olmasıydı.

Müttefikler de "Clodius Antlaşması"ndan hoşnut olmamışlardı. Her ne kadar İngiltere, Türk-Alman müzakereleri sırasındaki tutumu sayesinde 8 Ocak 1940 tarihli krom antlaşmasının 1 yıl daha uzatılmasını⁷⁹ sağlasa da Türkiye'nin 1943 ve 1944 yıllarında Almanya'ya krom satmasını engelleyememişti. Krom satışı bir yana, Türkiye ekonomik açıdan Almanya'ya yeniden bağımlı hale gelmişti⁸⁰. İngiltere'nin, müttefiki Amerika ile beraber yaşadığı hoşnutsuzluk içinde tek teselli kaynağı, Almanya'nın 1943'e kadar Türk kromundan mahrum kalacak olmasıydı. "Clodius Antlaşması" karşısında Amerika'nın gösterdiği tepki ise daha büyük olmuştu. Özellikle Büyükelçi MacMurray, 18 Haziran 1941'de imzalanan Türk-Alman Saldırmazlık Paketi sonrasında gösterdiği ılımlı tutumunu değiştirmişti. MacMurray hükümetine, Türkiye'ye yapılmakta olan "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarının önkoşulu olarak, Türkiye'nin demokrasiye yönelik müşterek davadan ve Birleşik Devletlerin çıkarlarından yana olduğunu göstermesi gerektiği tavsiyesinde bulunmuştu⁸¹. Amerikan Dışişleri Bakanlığı da Almanya'nın Türkiye'den krom sevkiyatında bulunmasını Türk tutumunun sınanması olarak görmüştü⁸². Buna rağmen

⁷⁷ *Düstur*, 3. Tertip, Cilt 23, Teşrinisani 1941-Teşrinievvel 1942, 93-103; *FRUS*, 1941, III, 964-965; *FRUS*, 1942, IV, 757, 759, 767, 774; (PRO) FO 371/37460, R 128/49/44, "Turkish Deliveries of Chrome to Germany", December 17, 1942; Glasneck, 183-184; Koçak 1996, 633-634; Medlicott 1959, 527; Weisband 1973, 104-105.

⁷⁸ Glasneck, 184; Deringil 2003, 158.

⁷⁹ Müttefiklere 8 Ocak 1943'e kadar Türkiye'nin ürettiği bütün kromları satın alma imkânı veren krom satın alma kontratının uzatılması 23 Aralık 1941'de resmîlik kazanmıştı. Bkz., *FRUS*, 1941, III, 974.

⁸⁰ Weisband 1973, 105.

⁸¹ *FRUS*, 1941, III, 909-910.

⁸² Deringil 2003, 159.

Amerikan hükümeti, Türk-Alman Saldırmazlık Paketi karşısında uyguladığı politikayı yinelememiş, Almanya'ya krom satışını engellemek amacıyla "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarının kesilebileceği tehdidinde bulunmasına karşın, Türkiye'nin Almanya tarafına kayabileceğine yönelik endişe duyan İngiltere'nin de uyarılarıyla, yeniden başlamış olan askeri yardımları durdurmamıştı.

Almanya'ya Krom Satışının Başlaması ve Türkiye Üzerindeki Müttefik Baskısı

Müttefiklerin 1942 yılında Türkiye'ye yönelik diplomatik ilgisinin odağını Almanya'ya krom satışına ilişkin meseleler oluşturmuştu. Özellikle Amerika'nın, 1941 yılında 151,066 ton Türk kromu satın alan İngiltere'den, Nisan 1941'de 100 bin ton krom almaya karar vererek Londra'nın "önceden ve önleyici" satın almalar yoluyla stratejik hammaddelerin Almanya'nın eline geçmesini engelleme politikasına iştirak ettiği ve 1942 başlarında da bu politikaya yönelik desteğini genişlettiği görülmüştü⁸³. Bununla birlikte İngiltere ve Amerika, 1941'in Ekim-Kasım ayları boyunca Clodius Antlaşması'nın uygulanış şekline dair ayrıntıları öğrenmek istemiş ve bu antlaşmayı kendi çıkarları doğrultusunda yorumlamaya çalışmışlardı. Bu bağlamda Menemencioglu, Türkiye'nin 31 Mart 1943'e kadar yapacağı 45 bin tonluk ilk parti krom sevkiyatının, Almanya'nın 18 milyon Türk lirası tutarındaki askeri malzemenin tamamını göndermiş olmasına bağlı olduğu şeklindeki müttefik yorumuna itiraz etmiş, Türkiye'nin alacağı Alman malı oranında krom sevkiyatında bulunmak zorunda olduğunu açıklamıştı⁸⁴.

Diğer taraftan İngiliz yetkililer 1942 yazında, Ankara'nın çıkardığı kromun toplam miktarını açıklamadığına, bu nedenle açıklanmayan krom stokunun aynı yılın sonunda büyük miktarlara ulaşacağına inanmaya başlamışlardı. "Clodius Antlaşması" çerçevesinde Almanya'nın, 1943 yılında alacağı kroma çok yüksek bir fiyat ödeyeceğine bağlı olarak Türklerin, hem bu yüksek fiyattan satışta bulunmak, hem de Almanya'ya olan krom

⁸³ Medlicott 1952, 609; "Allied Relations and Negotiations With Turkey" http://www.state.gov/www/regions/eur/rpt_9806_ng_turkey.pdf). Bu bölüm şurada yer almaktadır: *U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations with Argentina, Portugal, Spain, Sweden, and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury: Supplement to Preliminary Study on U.S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II*, Coordinated by Stuart E. Eizenstat Under Secretary of State for Economic, Business and Agricultural Affairs, June 1998 (http://www.state.gov/www/regions/eur/rpt_9806_ng_foreword.pdf).

⁸⁴ *FRUS*, 1942, IV, 757, 759-760, 774.

yükümlülüğünü yerine getirmek amacıyla ellerindeki krom stokunu sakladıklarını düşünmekteydiler. 8 Ocak 1943'e kadar Türkiye'nin çıkardığı bütün kromun müttefikler tarafından satın alınması durumunda Türkiye, Almanya'ya krom sevkıyatını gerçekleştirmek için yeterli miktarda kroma sahip olmayabilir ve bu sevkıyatı zamanında gerçekleştiremeyebilirdi. Bu nedenle müttefikler, 25 Eylül 1942 ile 8 Ocak 1943 tarihleri arasında Türkiye'nin elindeki bütün kromu ve açıklanmayan krom miktarını (stok halinde veya yeni üretilmiş), Almanya'nın "Clodius Antlaşması"nda önerdiği fiyat olan ton başına 270 şilinden almaya karar vermişlerdi⁸⁵.

5 Ekim 1942'de İngiltere, Büyükelçileri aracılığıyla Başbakan Şükrü Saraçoğlu'na, hem bu karara, hem de krom satışını ilgilendiren diğer konulara ilişkin resmi bir öneride bulunmuştu. Bu çerçevede İngiltere, yukarıda değinilen şartlara uygun olarak krom fiyatını Almanya'nın ödeyeceği fiyatla eşitlemeyi teklif etmişti. Ayrıca başka taleplerinin yanında, 1943 ve 1944 yıllarında Almanya'ya verilecek kromun aynı kalitede ve miktarda İngiltere'ye de sağlanmasını istemişti⁸⁶ Ancak Ankara o aşamada bu son teklifi kabul etmeye yanaşmamıştı. Menemencioglu'nun 16 Ekim 1942'de Amerika'nın Ankara Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Kelly'e belirttiği şekliyle, böyle bir teminatta bulunmak mümkün değildi. Çünkü İngilizlerin eşitlik ilkesine göre, Türkiye'nin 31 Mart 1943 ile 31 Aralık 1943 tarihleri arasında ürettiği krom miktarının 50 bin ton olması halinde Almanya sadece 25 bin ton krom alabilecekti. Fakat Clodius Antlaşması çerçevesinde Türkiye'nin, aynı zaman dilimi içinde Almanya'ya, 45 bin ton krom sağlama yükümlülüğü bulunmaktaydı. Bu nedenle İngiltere'nin Almanya ile eşit miktarda krom satın alması, bahsedilen süre içinde Türkiye'nin, Almanya'ya sağlaması gereken krom miktarının iki katını üretmesi halinde geçerli olacaktı⁸⁷. Dolayısıyla öncelik Almanya'ya verilmişti.

Ankara, Londra'nın krom satışına yönelik 5 Ekim 1942 tarihli resmi önerisine, 6 Aralık'ta taslak, 11 Aralık 1942'de de nihai bir metinle cevap vermişti. Buna göre Türk hükümeti, 8 Ocak 1943 tarihine kadar Türkiye'de üretilen bütün kromu İngiltere'ye satmayı kabul etmekte, daha önce değinilen şartlarda krom fiyatının yükseltilmesini onaylamaktaydı. Üretilen kromun – stoklanmasına yönelik kaygılar nedeniyle- gizlenmesini engellemek için maden ocaklarının, maden yığınlarının, istasyon ve limanların müfettişler tarafından ziyaret edilmesine izin verilmekteydi. Almanya 8 Ocak 1943'ten itibaren, 55 milyon Türk lirası tutarındaki mallardan gönderdiği oranda 45 bin tonluk ilk

⁸⁵ Medlicott 1959, 528.

⁸⁶ *FRUS*, 1942, IV, 753-754.

⁸⁷ *FRUS*, 1942, IV, 758-760.

paydan krom alabilecekti. Almanya'nın o zamana kadar gönderdiği malların karşılığı olarak almaya hak kazandığı krom miktarı ise 11 bin tondu. Yapılan kontrat gereği Almanya'ya 1943 ve 1944 yılları içinde verilmesi gereken kromun haricindeki bütün krom miktarı İngiltere'ye satılacaktı. Türk hükümeti 1 Ocak 1945'ten sonra yapılacak olan krom sevkiyatı için ne Almanya, ne de İngiltere ile hiçbir antlaşma yapmayacaktı. Ancak bu durumun değişmesi halinde antlaşma için ilk teklif İngiltere'ye götürülecekti⁸⁸.

Almanya ise Türkiye ile Nisan 1943'ten başlayarak 1944'ün sonuna kadar 135 bin ton krom alabilmesine olanak sağlayacak silah kredisi antlaşmasını imzalamanın peşindeydi. Bu amaçla 1942'nin sonlarında Ankara ile görüşmelerini yoğunlaştırmış, 31 Aralık 1942'de de Türk-Alman Kredi Antlaşması imzalanmıştı. Buna göre Almanya, 1943'ün Şubat ve Ağustos ayları arasında Türkiye'ye, 100 milyon Alman Markı değerinde askeri malzeme gönderecekti⁸⁹. Bu antlaşma ile Almanya kâğıt üzerinde Türk kromununun 1943 ve 1944'te Almanya'ya sevkiyatını güvence altına alsa da fiziki olarak bu kromların gönderilmesi Alman askeri malzemelerinin Türkiye'ye ulaşması ile sağlanabilirdi. Gerçekten de Almanya, 31 Mart 1943'e kadar 18 milyon Türk lirası tutarındaki askeri malzemenin ancak bir kısmını gönderebilmiş, bunun karşılığında eşit oranda krom alabilmişti. Bu şartlar altında Ankara'nın askeri malzeme alabilmesi için Berlin'e yeni bir fırsat vermesi gerekmekteydi. Sonunda iki ülke arasında 18 Nisan 1943'de "II. Clodius Antlaşması" olarak adlandırılan ticaret antlaşması imzalanmış, böylece Almanlara söz verdikleri askeri malzemeyi göndermeleri için 31 Aralık 1943'e kadar yeni bir süre tanıyan dokuz aylık bir fırsat sunulmuştu⁹⁰.

"II. Clodius Antlaşması" ile tanınan imkâna rağmen, Almanya'nın Türkiye'ye gönderdiği askeri malzemenin yetersiz kaldığı ve bu nedenle elde ettiği krom miktarının da öngörülenin çok altında kaldığı görülmekteydi. 1943 yılının 8 Ocak-1 Haziran tarihleri arasında Türkiye'nin Almanya'ya yaptığı krom sevkiyatı yalnızca 12,207 tondu. Buna mukabil aynı süre zarfında Amerika'nın Türkiye'den aldığı krom miktarı 39,492 tondu⁹¹. Sonraki aylarda Almanya'ya yapılan sevkiyat nispeten artmış olsa da 1943'in tamamında aldığı Türk krom cevheri ancak 46,783 ton olarak gerçekleşmişti⁹². Sonuç olarak,

⁸⁸ FRUS, 1942, IV, 779-782; Medlicott 1959, 529.

⁸⁹ Koçak 1996, 640-641; Koçak 2007, 210; Glasneck, 192-193. Antlaşma uyarınca Türkiye'ye verilecek askeri malzemenin en önemlileri, 32 adet (Panzer III tipi) tank, 34 adet (Panzer IV tipi) tank ve 60 Focke-Wulf 190 avcı uçağıydı. Bkz., Glasneck, 193.

⁹⁰ Medlicott 1959, 530-531.

⁹¹ FRUS, 1943, IV, 1159.

⁹² Medlicott 1959, 531. Türk resmi kaynaklarına göre, Türkiye'nin 1943'te Almanya'ya yaptığı krom ihracatı 13,564 ton olarak gerçekleşmişti. Bkz., *İstatistik Yılığ*ı (1942-1945), 380. Ancak

Almanya'nın "Clodius Antlaşması" çerçevesinde alması gereken toplam krom cevheri 180 bin ton olarak öngörülse de Türkiye'ye teslim ettiği askeri malzemenin eksikliğine bağlı olarak, 8 Ocak 1943 ile Mart 1944 arasında eline geçen krom miktarı 67,550 ton da kalmıştı⁹³. Alman Silahlanma Bakanı Albert Speer'in 11 Kasım 1943'te Hitler'e sunduğu memoranduma göre Almanya'nın elinde sadece 21 bin ton krom rezervi bulunmaktaydı. Bu rakam, Türkiye'nin krom sevkiyatını kesmesi halinde Almanya'nın ancak 5-6 aylık ihtiyacını karşılayabilirdi⁹⁴. Buna mukabil, İngiltere'nin dışında sadece Amerika'nın, Türkiye'den 1943'te 41,251 ton, 1944'te ise 89,539 ton krom cevheri alması⁹⁵, müttefiklerle Almanya arasında yaşanan krom savaşının hangi tarafın lehine geliştiğini açıkça ortaya koymaktaydı.

Bu gerçekliğe karşın müttefikler, 1944 Şubatı'ndan itibaren Türkiye'nin Almanya'ya krom ihracatını durdurmasına yönelik baskı politikasına yönelmişlerdi. Bunun nedeni, Almanya'nın "Clodius Antlaşması" uyarınca Türkiye'ye sağlaması gereken malları 1943 gibi geç bir tarihte ulaştırması, Türkiye'nin de Alman mallarının karşılığında ve oranında göndermesi gereken kromu ancak 1943 sonlarında ve 1944'ün ilk üç ayında sevk edebilmesiydi. Müttefikler, miktar olarak yüksek bir grafik izlemese de bu sevkiyat karşısında, Türkiye'nin Almanya'ya yönelik krom ihracat hacmini artırdığı izlenimi edinmişlerdi⁹⁶. Aslında bu, müttefiklerin gerekçelerinden başka bir şey değildi. Almanya'nın askeri açıdan çözülmeye başlaması karşısında, Türkiye'nin uygulayacakları ekonomik baskıya tepki vererek kendi yanlarına çekilebileceğini ve Almanya'ya karşı savaşa girmeye ikna edilebileceğini hesaplamışlardı. Almanya'ya krom satışının acilen durdurulması, ekonomik baskı politikasının uygulanacağı mihenk taşı olmuştu. Her ne kadar iletilmesine de bizzat Amerikan Başkanı Franklin Roosevelt, 10 Mart 1944'te Cumhurbaşkanı İnönü'ye hitaben bir mektup yazarak, Almanya'ya krom sevkiyatının kesilmesini rica etmişti⁹⁷.

Amerikan kaynağındaki rakamlar dikkate alındığında, bu miktarın oldukça düşük kaldığı görülmektedir. Belki de Türk resmi kaynakları Almanya'ya yapılan ihracat miktarını siyasi gerekçelerle az göstermişti. Dolayısıyla Medicott'un verdiği rakam tarafımızdan daha tutarlı bulunmuştur.

⁹³ Medicott 1959, 544. Ocak 1943-Nisan 1944 tarihleri arasında Almanya'ya 80 bin ton Türk kromunun ulaştığı da belirtilmektedir. Bkz., Glasneck, 283.

⁹⁴ Speer 1995, 316-317.

⁹⁵ *İstatistik Yılığ* (1942-1945), 380.

⁹⁶ *Türk Dış Politikasında 50 Yıl*, 218; *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, 20. IV. 1944, Devre: VII, Cilt: 9, İçtima: 1, Kırk beşinci İnikat, 97; *FRUS*, 1944, V, 819-820.

⁹⁷ *Correspondence*, 131-132; *FRUS*, 1944, V, 821 (dipnot 15); Hull 1948, 1371.

Müttefiklerin Almanya'ya krom sevkiyatının durdurulması için uyguladıkları baskıyı biraz daha artırmaları üzerine Ankara, Amerika ve İngiltere'ye yakınlaşmanın bir adımı olarak 14 Nisan 1944'te Almanya'ya yaptığı krom ihracatını aylık 4200 tona düşürerek %50 oranında azaltma kararı almıştı⁹⁸. Amerika ve İngiltere bununla yetinmeyip aynı gün (14 Nisan 1944'te) Ankara'daki Büyükelçileri vasıtasıyla Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'na birer nota vermişlerdi. Verdikleri notalarda, İngiltere ve Birleşik Devletler hükümetlerinin düşmana savaşı sürdürmesi için gerekli olan hammaddeleri sağlayan antlaşmaları hayati çıkarları açısından son derece zararlı buldukları belirtilmiş, Türkiye'nin mevcut antlaşmaları yenilemesi veya aynı doğrultuda yeni antlaşmalar yapması durumunda tarafsız devletlere uygulanan –ekonomik- ablukanın aynısına maruz kalacağı uyarısında bulunulmuştu. Yani müttefiklerin Türk hükümetinden talebi, krom başta olmak üzere bu hammaddelerin Mihver devletlerine ihraç edilmemesiydi. Menemencioğlu da diplomatik bir manevrada bulunarak, bu notaları dostça ve işbirliğinden yana olduğunu gösterir bir hava içinde karşılamış ve müttefiklerin neden şimdiye kadar Türkiye ile Almanya arasındaki ulaşımı kesmeyerek Türkiye'yi –Almanya'ya yapılan malzeme sevkiyatına ilişkin- bu sıkıntılı durumdan kurtarmadıklarını sormuştu⁹⁹.

Ancak politik durumun nazik hali, Mememencioğlu'nun bile ustaca manevralar yaparak karşı tarafı ikna etmesini engelleyecek boyuttaydı. Bu nedenle Menemencioğlu 20 Nisan 1944'te, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı konuşma ile hükümetinin 16 Nisan 1944'te müttefik notasına verdiği cevabı açıklamış ve şu noktalara değinmişti:

“(Müttefik notasına karşı) Verdiğimiz cevaplar; bizim için müttefikimiz İngiltere ve onun müttefikleri ile teşriki mesai, haricî siyasetimizin bir icabı tabisi olduğu ve binaenaleyh, kendilerinin bize vaki olan talebini maddi imkânlarımızın müsaadesi nispetinde hüsnü telâkki ettiğimiz ve kendilerine bu nispet dahilinde yardım edeceğimiz yolunda bir az umumî fakat prensip itibariyle müsbet bir cevap verdik... 1939'da kabul buyurmuş olduğunuz ve o zamandan beri her an tasvip etmiş olduğunuz haricî siyasetimizin umdesi ve esasî İngilizlerle olan ittifak muahedesi olduğuna göre, biz bitaraf değiliz arkadaşlar. O halde müttefiklerin bize vermiş oldukları notayı bir bitaraf devlet gibi değil, bir müttefik devlet gibi tetkik etmemiz lâzım gelir... Bu itibarla Hükümetimiz krom

⁹⁸ FRUS, 1944, V, 825; *Türk Dış Politikasında 50 Yıl*, 219.

⁹⁹ FRUS, 1944, V, 825-828; *Türk Dış Politikasında 50 Yıl*, 219; Medlicott 1959, 544; Hull 1948, 1372; *Documents on American Foreign Relations*, 224.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları

meselesi hakkında bu sabahki son kararıyla yarın akşam saat yediden itibaren Türkiye'den Almanya'ya veya Mihver Devletlerine krom ihracatının menedilmesine karar vermiştir"¹⁰⁰.

Görüldüğü gibi Menemencioglu'nun, savaştaki dengenin müttefiklerin lehine değiştiğini de dikkate alarak açıkladığı politika, Amerika ve İngiltere ile yakınlaşmaktı. Bunun için de atılması gereken adım, tarafsız olmayan müttefik bir devlet olarak, müttefiklerinin beklentilerini gerçekleştirmektir. Türkiye'nin, 21 Nisan 1944 akşamı itibarıyla Almanya'ya krom ihracatını durdurma kararı alması da bu amaca hizmet etmekteydi.

Sonuç

Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleştirdiği krom satışı, bu yıllarda izlediği "etkin tarafsızlık" politikasının en iyi uygulandığı alanlardan biridir. Bu politika ise iki bloğa ayrılmış dünya siyasetinin Türkiye'ye verdiği stratejik değeri çok iyi hesaplayarak, her iki blok arasında denge siyaseti uygulamak ve savaşın getireceği yıkımdan genç Türkiye Cumhuriyetini kurtarmak üzerine kuruluydu. Bu politika aynı zamanda, esnek olmayı ve 1939 antlaşmasıyla ittifak halinde olunan İngiltere'nin savaşa girme yönündeki baskıları karşısında, sınırlarına dayanmış muzaffer Almanya ile ülke güvenliğini korumak adına diyalog kurmayı gerektirmekteydi. Türkiye'nin İngiltere ile ittifak halinde olmasına karşın, ülke çıkarları doğrultusunda Almanya ile de ekonomik ilişkilerde bulunması aynı esnek denge politikasının bir uzantısıydı.

Bir yandan müttefikler, diğer yandan da Almanya ile işlerlik kazandırılan ticari ilişkilerin odağında da krom satışı bulunmaktaydı. Çünkü silah sanayisinde kullanılan çeliğin üretilmesinde vazgeçilmez bir katkı maddesi olan krom cevherinin Türkiye'de kaliteli ve zengin yataklar halinde bulunuşu, üstün donanımlı orduları sayesinde savaştan zaferle çıkmak isteyen müttefikler ile Almanya'nın ilgisini Türkiye'ye yönlendirmişti. Türkiye, müttefiklerin kroma yönelik hem kendi ihtiyaçlarından, hem de Almanya'yı Türk kromundan mahrum etmeye dönük politikalarından kaynaklanan bu ilgileri sayesinde elindeki tarım ürünlerini 1943'e kadar İngiltere'ye pazarlama fırsatı bulmuştu. Bu ilgi aynı zamanda, savaşın başlangıcında İngiltere ile ittifak halinde olan Türkiye'nin, İngiltere'den ihtiyaç duyduğu modern askeri donanımı yeterince alamaması karşısında, krom kartını kullanarak bu ihtiyacın bir kısmını müttefikinin hasmı olan Almanya'dan alabilmesine de imkân tanımıştı. Krom satışı olmasaydı, Almanya'nın kendisi için de çok değerli olan modern savaş malzemelerini Türkiye'ye vermesi mümkün olmayacaktı. Ayrıca Türkiye,

¹⁰⁰ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, 20. IV. 1944, Devre: VII, Cilt: 9, İttima: 1, Kırk beşinci İnikat, 98.

Nuri Karakaş

elindeki kromu kendi çıkarları doğrultusunda pazarlayacak stratejik öngörüden mahrum olsaydı, müttefikler ve Almanya arasında denge politikası izlemek imkânsız hale gelecekti. Özellikle müttefikler, kabullenmekte güçlük de çekseler, Türkiye'nin elindeki bütün kromun Alman tekeline geçmemesi için Almanya'ya krom sevkiyatına göz yummuşlardı. Diğer yandan Türkiye, elindeki nadir ekonomik kaynaklardan kromu, her iki blok arasındaki rekabetten faydalanarak çok yüksek fiyattan satabilmişti. En önemli unsurunu kromun oluşturduğu malları takas sistemi içinde Almanya'ya satarak, savaş yıllarında endişelendiği Sovyet tehdidi karşısında silahlı kuvvetlerini modern askeri donanımla takviye etmeyi başarmıştı. Bu, yetersiz da kalsa Türkiye için, askeri nitelikli Amerikan "Ödünç Verme ve Kiralama" yardımlarıyla beraber hayati bir güvenceydi.

.....

BİBLİYOGRAFYA

a. Arşiv Kaynakları ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Ankara.

Public Record Office, Foreign Office, Londra.

Records of The Department of State Relating to International Affairs of Turkey, 1930-1944, M 1224, Roll 25, National Archives Microfilm Publications, (Washington, 1982).

Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1940, Volume III, United States Government Printing Office, (Washington, 1958).

Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1941, Volume III, United States Government Printing Office, (Washington, 1959).

Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1942, Volume IV, United States Government Printing Office, (Washington, 1963).

Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1943, Volume IV, United States Government Printing Office, (Washington, 1964).

Foreign Relations of the United States Diplomatic Papers, 1944, Volume V, United States Government Printing Office, (Washington, 1965).

Küçük İstatistik Yıllığı, 1940-1941, Cilt 4, İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1942.

İstatistik Yıllığı, 1941-1942, Cilt 13, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1943.

İstatistik Yıllığı 1942-1943, Cilt 14, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1944.

İstatistik Yıllığı 1942-1945, Cilt 15, Başbakanlık İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul 1946.

Düstur.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi.

Türk Dış Politikasında 50 Yıl İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1946), T.C. Dışişleri Bakanlığı Araştırma ve Siyaset Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara 1973.

b. Araştırma ve İncelemeler

- Armaoğlu 1958 Fahir H. Armaoğlu, "İkinci Dünya Harbinde Türkiye", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt: XIII, No: 2, (Haziran), 139-179.
- Basmacıyan 1964 Şahan Gabriel K. Basmacıyan, *Krom Kimyası ve Teknolojisi*, Kutulmuş Matbaası, İstanbul.
- Bekişoğlu 1961 Kırac Ali Bekişoğlu, "Türkiye'de Krom Madenciligi", *Madencilik Dergisi*, Sayı: 02/5, (Kasım), 305-315.
- Bekişoğlu 1953 Kırac A. Bekişoğlu, *Kromit*, Ankara (Etibank).
- Cartier 1975 Raymond Cartier, *İkinci Dünya Savaşı*, Cilt: II, (Çev., Safa Kılıçlıoğlu), Meydan Gazetecilik ve Neşriyat, İstanbul.
- Correspondence *Correspondence Between the Chairman of the Council of Ministers of the U.S.S.R. and the Presidents of the U.S.A and the Prime Ministers of Great Britain during the Great Patriotic War of 1941-1945*, Volume Two (Correspondence with Franklin D. Roosevelt and Harry S. Truman, "August 1941-December 1945), Foreign Languages Publishing House, Moscow 1957.
- Çavdar 1964 Tevfik C. Çavdar, *Türkiye'nin Krom İhracatı ile İlgili Meseleler*, Ankara.
- Deringil 2003 Selim Deringil, *Denge Oyunu İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin Dış Politikası*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Üçüncü baskı, İstanbul.
- Documents on American Foreign Relations*, Vol. VI, (July 1943 – June 1944), Edited by., Goodrich, Leland M., and Carroll, Marie J., World Peace Foundation, Boston 1945.
- Glasneck Johannes Glasneck, *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, (Çev., Arif Gelen), Onur Yayınları, Ankara, b.t.y.
- Güçlü 1999 Yücel Güçlü, "Turkish-German Relations From Montreux to the Second World War", *The Turkish Yearbook of International Relations*, Vol., XXIX, 49-82.

İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Satışı ve Müttefik Politikaları

- Hull 1948 *The Memoirs of Cordell Hull*, Vol. II, The Macmillan Company, New York.
- İnanç 2006 Gül İnanç, "The Politics of 'Active Neutrality' on the Eve of a New World Order: The Case of Turkish Chrome Sales during the Second World War", *Middle Eastern Studies*, Vol. 42, No. 6, (November), 907-915.
- Karakaş 2009 Nuri Karakaş, "Amerikan 'Ödünç Verme ve Kiralama' Yardımlarında Türkiye", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 1 (Temmuz), 21-52.
- Kemp 1942 Arthur Kemp, "Chromium: A Strategic Material", *Harvard Business Review*, Vol. XX, No. 2, (Winter), 199-212.
- Koçak 1991 Cemil Koçak, *Türk-Alman İlişkileri (1919-1939): İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Siyasal, Kültürel, Askeri ve Ekonomik İlişkiler*, T.T.K. yay., Ankara.
- Koçak 1996 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: I, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Koçak 2007 Cemil Koçak, *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945)*, Cilt: II, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kurat 1961 Yuluğ Tekin Kurat, "İkinci Dünya Savaşı'nda Türk-Alman Ticareti'ndeki İktisadi Siyaset", *Bellekten*, Cilt: XXV/97, (Ocak), 95-103.
- Leitz 2000 Christian Leitz, *Nazi Germany and Neutral Europe during the Second World War*, Manchester University Press, Manchester.
- Medlicott 1952 W. N. Medlicott, *The Economic Blockade*, Vol., I, His Majesty's Stationery Office and Longmans, Green and Co, London.
- Medlicott 1959 W. N. Medlicott, *The Economic Blockade*, Vol., II, His Majesty's Stationery Office and Longmans, Green and Co, London.
- Millman 1992 Brock Millman, *The Anglo-Turkish Alliance 1939-1940 Anatomy of a Failure*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, (McGhill University, Montreal).
- Muntz 1951 T.G.A. Muntz, *Turkey: Economic and Commercial Conditions in Turkey*, His Majesty's Stationery Office, London.

- Sağdıç ve Ofsel 1981 Ozan Sağdıç - Yüksel Ofsel, *Madenlerimiz*, Ankara (Etibank).
- Speer 1995 *Inside The Third Reich, Memoirs by Albert Speer*, Translated from German by Richard and Clara Winston, Galahad Books, New York.
- Tyler 1940 Paul M. Tyler, "Minerals and War", *Harvard Business Review*, Vol. XIX, No. 1, (Autumn), 1-13.
- Thornburg – Spry - Soule 1968 Max Weston Thornburg - Graham Spry - George Soule, *Turkey: An Economic Appraisal*, Greenwood Press, New York.
- Weisband 1973 Edward Weisband, *Turkish Foreign Policy, 1943-1945: Small State Diplomacy and Great Power Politics*, Princeton University Press, Princeton.

c. Web Sayfaları

- http://untreaty.un.org/unts/60001_120000/19/22/00037054.pdf, (*Société des Nations – Recueil des Traités*, No: 4411).
- http://untreaty.un.org/unts/60001_120000/19/35/00037717.pdf, (*Société des Nations – Recueil des Traités*, No: 4660).
- “Allied Relations and Negotiations With Turkey” http://www.state.gov/www/regions/eur/rpt_9806_ng_turkey.pdf). Bu bölüm şurada yer almaktadır: *U.S. and Allied Wartime and Postwar Relations and Negotiations with Argentina, Portugal, Spain, Sweeden, and Turkey on Looted Gold and German External Assets and U.S. Concerns About the Fate of the Wartime Ustasha Treasury: Supplement to Preliminary Study on U.S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany During World War II*, Coordinated by Stuart E. Eizenstat Under Secretary of State for Economic, Business and Agricultural Affairs, June 1998 (http://www.state.gov/www/regions/eur/rpt_9806_ng_foreword.pdf).